

Tiskarski znak (*signet*) digitalizirane građe u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu

Tiskarski znak (*signet*) zaštitni je znak koji je tiskar otiskivao na knjigama i s pomoću kojega ga je moguće identificirati. Kao tipografsko obilježje tiskara / pojedinog naslova javlja se već u samim počecima tiskarstva. Osim uloge identifikatora, njegova funkcija je bila i zaštita od krivotvorina budući da je tisak knjiga bio skup i složen postupak, ali i komunikacijska kao dokumenta, informacije, likovnog prikaza ili poruke iskazane kroz simbolički prikaz. Od 16. stoljeća, kada naslovna stranica poprima današnja obilježja, tiskarski znak kao tipografski element pronalazimo gotovo uvijek na istom mjestu – centriran po sredini stranice ispod naslova i imena autora, a iznad imena tiskare, mjesta i godine tiskanja, kao i dopuštenja za tisak (ukoliko je naveden), a motivi koji se javljaju u likovnom izrazu su raznoliki. Autori tiskarskoga znaka često su nepoznati pa se pretpostavlja da su ga uglavnom izrađivali tiskari. Nakon povijesnog pregleda pojave najranijih tiskarskih znakova u Hrvatskoj i Europi, te prikaza nekih od tiskarskih znakova najznačajnijih europskih tiskara, u radu je izloženo istraživanje o tiskarskim znakovima provedeno na digitaliziranoj *Croatici* (djela hrvatskih autora, djela tiskana u Hrvatskoj, djela koja govore o Hrvatskoj i Hrvatima) na uzorku od 44 jedinice knjižnične građe pohranjene u fondu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu latiničnoga pisma 16, 17. i 18. stoljeća. Cilj je rada skrenuti pozornost na tiskarski znak kao rijedak ili gotovo nepostojeći samostalni predmet istraživanja među hrvatskim znanstvenicima, zbog njegove važnosti u proučavanju povijesti knjige. Istraživanje donosi imena tiskara djela hrvatskih autora (*Croatica*), sistematizaciju tiskarskih znakova grupiranih u 9 skupina prema likovnom motivu, kao i podatak o postojanju mota. Iznosi se i ideja o dvojbenosti naziva *tiskarski znak* koji bi se kao takav trebao vezivati uz određenu knjigu u situaciji kada tiskari kontinuirano rabe isti znak za sva djela, a što ukazuje da tiskarski znak preuzima funkciju *logotipa*.

I. Tiskarski znak (*signet*)

Rječnik hrvatskoga knjižničarskog nazivlja tiskarski znak (eng. *printer's device; printer's mark*; njem. *Druckerzeichen*) definira kao zaštitni znak koji je tiskar otiskivao na knjigama i s pomoću kojega ga je moguće identificirati.¹ Njegova starija istoznačnica *signet* (lat. *signum*) kao pojam izvorno je označavao osobni pečat

¹ *Rječnik hrvatskoga knjižničarskog nazivlja* = Croatian dictionary of librarianship = Kroatisches Wörterbuch des Bibliothekswesens, 2022:216.

srednjovjekovnih kraljeva. Leksikon *signetu* definira kao znak tiskare i izdavača (u izdavaštvu), ali i kao zaštitni znak (*logotip*).² Signet (*signeta*), tiskarski znak i *printer's device* su istoznačnice gdje se pojam *signet* kao takav više rabio u starijoj literaturi,³ dok se pojam tiskarski znak (engl. *printer's mark*) javlja kasnije, vjerojatno nakon preuzimanja iz anglo-saksonske literature. Sekler⁴ u svom ogleđnom radu provodi distinkciju između pojma *signet* za znakove vezane uz tiskarstvo i izdavaštvo, te pojma *zaštitni znak* za znakove ostalih djelatnosti. Izrazi *sinjet*, zaštitni znak i *logotip* prisutniji su u stručnoj terminologiji grafičkog dizajna, dok se danas u svakodnevnoj uporabi oni svode na naziv *logotip* (logo).⁵ Vrlo često se pojam *logotip* neosnovano poistovjećuje s tiskarskim znakom. *Rječnik hrvatskoga knjižničarskog nazivlja* pojam logotip vezuje uz poduzeća, ustanove, organizacije i to kao „simbol ili grafički prikaz koji u publikacijama ili promidžbenome materijalu“⁶ nalazimo kao zaštitni znak ili simbol identiteta. Budući da je u knjižničarskoj terminologiji uvriježen pojam tiskarski znak, taj će se rabiti i u ovome radu.

Tiskarski znak je imao značajnu ulogu u povijesti knjige, a danas je predmetom istraživanja ne samo kao dio povijesti knjige i tiskarstva nego i s aspekta njegove komunikacijske uloge kao dokumenta, informacije, likovnog prikaza ili poruke iskazane u simboličkom prikazu. Njegovo dokumentarno značenje proizlazi iz njegova dokaznog značenja (kao povelje, službenog papira,⁷ spisa opskrbljenog vjerodostojnom dokaznom snagom ili valjanošću) koje sadrži informaciju. Likovnost se očitava u grafičkom izričaju dok je ikonografska analiza, razmatrajući nelikovne komponente likovnog djela, bliža literarnom pristupu, narativnoj, tematskoj i idejnoj interpretaciji. Prvi tiskarski znakovi idejno su bili preuzeti od zaštitnih znakova trgovaca, budući da se i knjigama trgovalo kao bilo kojom drugom robom, a koje su nakon izuma tiskarskog stroja postale dostupne svim slojevima društva. Krajem 15. i u 16. stoljeću tiskarski znak dobiva na važnosti, točnije 1539. kada je izišao zakon o zaštiti prava nad tiskarskim znakovima.⁸ Tiskarski znak imao je ulogu identifikatora budući da je sam tisak knjige bio uvjetovan dobivanjem privilegija od strane svjetovnog ili crkvenog vladara. Privilegij se odnosio na tiskarsku tehniku, tehniku produkcije, sadržajnu strukturu knjige, vrstu tiskarskoga sloga i druge materijalne aspekte knjige. Njegova uloga je bila i zaštitna jer je tiskanje knjiga, pogotovo u počecima, bio skup, kompleksan i

² *Leksikon slikarstva i grafike*. 2006: 558.

³ IDŽOJTIĆ 2016.

⁴ SEKLER 1924.

⁵ IDŽOJTIĆ 2016.

⁶ *Rječnik hrvatskoga knjižničarskog nazivlja* = Croatian dictionary of librarianship = Kroatisches Wörterbuch des Bibliothekswesens, 2022:115.

⁷ <https://jezikoslovac.com/word/r93>.

⁸ GILMAN 2012: 6.

naporan posao, krivotvorine koje su se pojavljivale na tržištu često su bile tipografski ili tekstualno netočne, a sami tekstovi skraćivani i preinačavani u tolikoj mjeri da su mogli prouzročiti štetu i narušavanje ugleda i autora i tiskara. Tako je npr. privilegij koji je dobio Aldo Manucije, a odnosio se na kurzivno pismo i džepni format, odobren temeljem izgleda teksta, ne samoga sadržaja, a cilj mu je bio zaštita od neovlaštenih imitacija formata, vrste sloga, a manje sadržaja. Budući da je Aldo sa svojim izdanjima doživio veliki poslovni uspjeh, njegova djela (poglavito antičkih pisaca Vergilija i Horacija) često su bila predmet krivotvorina. U pismu protiv lionskih krivotvoritelja (1503) ⁹ upozorava da krivotvoritelji rabeći sličan tip slova i format knjige dovode kupce u zabludu da se radi o njegovim djelima tiskanim u Veneciji. Također navodi da su slova „nakazna“, da se koristi papir neugodnoga mirisa, a sam tekst da je pun pogrešaka. U pokušaju zaštite svojih djela Aldo se fokusirao na format više nego na sadržaj, budući da se radilo o višekratno objavljivanim te stoga dobro poznatim tekstovima.

Uloga tiskarskoga znaka bila je i identifikacijska kada je knjiga bila objavljena bez imena mjesta i imena tiskara, ali i heraldička. Tijekom vremena tiskarski znakovi dobivaju na estetskoj vrijednosti – pogotovo u 18. stoljeću, pojedini primjerci predstavljaju umjetničke minijature. Njihovi autori najčešće su ostajali nepoznati, pogotovo ako se radilo o lokalnom tipografu, ali ukoliko je autor bio već afirmirani umjetnik kao npr. Albrech Dürer pa je i sam tiskarski znak bio umjetničko djelo, vodilo se računa o tome da se autorovo ime naznači.

Od 16. st. kada naslovna stranica poprima obilježja koja ima i danas, tiskarski znak kao tipografski element pronalazimo gotovo uvijek na istom mjestu – centriran po sredini stranice ispod naslova i imena autora, a iznad imena tiskara, mjesta i godine tiskanja, kao i dopuštenja za tisak (ukoliko je naveden). Motivi koji se javljaju vrlo su raznoliki – kreću se od najjednostavnijih (npr. tiskarovi inicijali) pa do složenih kompozicija, a mogu predstavljati određenu simboliku ili poruku, odražavati sadržaj pojedinoga djela ili heraldičko obilježje (tiskara, autora ili davatelja ovlasti za tisak), oslanjati se na likovni prikaz prezimena tiskara i sl. U funkciji tiskarskoga znaka javlja se vinjeta kao ornament sastavljen od listova, grančica i vitica loze, s nelinearnim rubovima. U određenim slučajevima tiskarski znak može se promatrati i kao heraldički znak, bilo da je riječ o cijelom grbu ili o heraldičkim elementima (npr. smještaj u štitu) kada ga se opisuje blazoniranjem, a može sadržavati i geslo.

Tiskarski znak kao tipografski element proučavan s aspekta povijesti knjige bio je uglavnom predmet istraživanja stranih znanstvenika krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća. Jedno od najcjelovitijih djela koje donosi pregled tiskarskih znakova najvažnijih tiskara od prvih početaka u najznačajnijim europskim

⁹ KOSTYLO 2022.

tiskarskim središtima jest djelo Williama Roberta iz 1893.¹⁰ Radovi ostalih znanstvenika odnose se na tiskarske znakove rabljene na području pojedine zemlje,¹¹ pokrajine,¹² grada,¹³ kao i na tiskarske znakove koji se nalaze u knjigama određene knjižnice,¹⁴ ili donose izbor najznačajnijih tiskarskih znakova neovisno o mjestu nastanka.¹⁵ U novije vrijeme tim pitanjem bavila se američka znanstvenica Kay Amert u djelu posvećenom Simonu de Colinesu, jednom od najvećih tipografa, tiskara i nakladnika renesanse u Parizu.¹⁶

Osim u temeljnim djelima iz područja povijesti knjige i tiskarstva gdje se uglavnom samo usputno spominje,¹⁷ tiskarski znak kao zasebna tema u okviru informacijskih znanosti u Hrvatskoj se nije sustavno istraživao. Najranije djelo koje se bavi tom temom, ali s aspekta grafičkog elementa Seklerov je rad iz 1924,¹⁸ kojega je u svome radu dopunila Idžojtić¹⁹ razmatrajući tiskarski znak kao „vizualni segment komunikacija.“²⁰ O najranijim tiskarskim znakovima (inkunabule) govori Jakšić,²¹ dok se tiskarskoga znaka u svojoj knjizi Katić²² tek usputno dotiče.

Najraniji tiskarski znakovi javljaju se u 15. stoljeću, dok će tijekom sljedećih stoljeća razvojem tiskarstva i pojavom mnoštva tiskara u knjigama biti otisnuto mnoštvo tiskarskih znakova, među kojima će se svakako isticati tiskarske „dinaštije“ kojih su pojedini primjerci pohranjeni i u fondu Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

II. Pojava tiskarskoga znaka

Najraniji poznati tiskarski znak jest onaj Johanna Fusta i Petera Schöffera u Psalteriu iz 1457. (*Psalterium Moguntinum*) koji sadrži kolofon tiskan crvenom bojom i tiskarski znak također tiskan crveno: dva međusobno povezana štita obješena o granu pod kutom od 45°. Na prvom je upisano grčki slovo χ koje označava Krista,

¹⁰ ROBERTS 1893.

¹¹ McKERROW 1913; PLIMITON 1916; KRISTLLER 1893.

¹² HEITZ; BARACK 1892.

¹³ HECKETHORN 1897.

¹⁴ *A list of the printers' marks in the windows of the Frederick Ferris Thompson Memorial Library.* 1917.

¹⁵ WILLOUGHBY 1947.

¹⁶ AMERT 2012.

¹⁷ BOŠNJAK 1970; PELC 2002; STIPČEVIĆ 2006a.

¹⁸ SEKLER 1924: 41–45.

¹⁹ IDŽOJTIĆ 2016: 93.

²⁰ Ibid.

²¹ JAKŠIĆ 2002.

²² KATIĆ 2007: 15.

dok je na drugom upisano grčko slovo Λ za grčki *logos* što znači riječ.²³ Fustov i Schöfferov tiskarski znak tiskan je u samo jednom primjerku Psaltira sačuvanog u Beču. Ostalih 9 primjeraka tog djela ne sadrže tiskarski znak. Sam Psaltir je treća tiskana knjiga, a prva koja ima naznačen datum tiskanja. Pretpostavlja se da je tiskana u samo deset primjeraka jer je bila namijenjena za korištenje benediktinskom samostanu Sv. Jakova u Mainzu. Biblija iz 1462. prvo je djelo koje sadrži tiskarski znak u cijeloj nakladi.

Do kraja 15. stoljeća tiskarski znak je brzo preuzeo značaj zbog kojega je i uveden u uporabu. Godine 1539. donesen je zakon, prema francuskom tiskaru, povjesničaru tiskarstva Paulu Dupontu,²⁴ spomenut u njegovom djelu *Histoire de l’Imprimerie*, kojim se tiskarski znak pravno štiti.

Sljedeći poznati tiskarski znak susrećemo kod Alda Manuzzija (djelovao na području tiska od 1494. do 1512) koji je činilo sidro oko kojega se ovijala dupin. Ovaj simbol veže se uz latinsku izreku grčkoga korijena *Festina lente* („Požuri polako“), koja je preuzeta sa stare rimske kovanice. Manuzzije nikada nije navodio moto ispod crteža niti je igdje naveo na što se simbol odnosi, što je dakako ostavilo mjesta mašti onima koji simbol nisu vezali uz spomenutu izreku. Najvjerojatnije je riječ o Manuzzijevu svjetonazoru – staloženo i promišljeno do uspjeha, što je Manuzzije u svom životu i ostvario.

Johann Froben (djelovao na području tiska od 1491. do 1527) bio je švicarski tiskar i znanstvenik. Njegov tiskarski znak osmislio je umjetnik Hans Holbein. Znak se sastoji od dvije ruke koje drže kaducej na čijem je vrhu ptica. Kaducej predstavlja Hermesov štap koji je prikazan kao kratki glasnički štap isprepleten dvjema zmijama u obliku dvostruke uzvojnice, a ponekad nadvišen krilima.²⁵ Erazmo Roterdamski tumačio je Frobenov znak kao dio biblijskog teksta: „Budite dakle mudri kao zmije i bezazleni kao golubovi“ (Matej 10,16).

Bernardo Giunta je bio tiskar treće generacije iz ugledne obitelji koja je imala podružnice u Firenci, Veneciji, Burgosu i Lyonu. Vodio je tiskaru u Firenci od 1517. do 1551, a sve podružnice Giunta koristile su neki oblik *fleur-de-lisa* kao svoj tiskarski znak. *Fleur-de-lis* kao znak izvorno je dio grba Firentinske Republike vezan za trgovačku oznaku, a obitelj Giunta ga je usvojila iz domoljubnih

²³ *Biblia Latina; Johann Fust and Peter Schöffer Bible* <https://collections.museumofthebible.org/artifacts/44879-biblia-latina-johann-fust-and-peter-schoffer-bible?&tab=description> (posjet 10.10.2021); *From Cave Paintings to the Internet: The First Explicitly Dated Bible, with the First Printer’s Mark* <http://www.historyofinformation.com/expanded.php?id=353> (posjet 14.11.2020).

²⁴ ROBERTS 1893.

²⁵ Kaducej je izvorno bio štap ili maslinova grančica koja je završavala s dva izdanka ukrašena vijencima ili vrpcama. Kasnije su vijenci protumačeni kao dvije zmije isprepletene u suprotnim smjerovima s okrenutim glavama dok je par krila, u znak Hermesove brzine, bio je pričvršćen iznad zmija. <https://www.britannica.com/topic/caduceus> (posjet 7.1.2021).

pobuda. Giuntijev ljljan pridržavaju dva puta na koje se oslanja vinova loza iz vaze. Ovaj Giuntijev znak povremeno je praćen motom *Nil candidus*.

Francuska obitelj Estienne vrlo je važna kao tiskar i nakladnik u Parizu 16. stoljeća. Sam Robert Estienne (djelovao na području tiska od 1525. do 1559) jedan je od najboljih francuskih učenih tiskara. Njegov je zaštitni znak maslinovo drvo ispod kojeg muški lik pokazuje na krilaticu *Noli altum sapere*. Razlog izbora maslinovog stabla u likovnom dijelu može se tumačiti simboličkim značenjem ovoga stabla koje se provlači brojnim civilizacijama kroz tisućljeća, a koje je zbog čvrstoće i otpornosti simbol snage, vjernosti i odanosti, slave i mira. Drugu interpretaciju odabira maslinovog stabla daje Elizabeth Armstrong koja citira Freda Schreiber, autora knjige *The Estiennes*. Prema ovom tumačenju riječ Estienne je francuski prijevod grčke riječi *stephanos* što je ime za maslinovu grančicu kojom bi se krunili najbolji antički grčki sportaši. Prema ovom tumačenju radi se o simbolici kojom je Estienne isticao visoki standard u svom znanstvenom radu, u tiskarstvu, grafičkom dizajnu i estetskoj kvaliteti.²⁶

Nizozemska tiskarska dinastija Elzevir rabila je četiri tiskarska znaka od kojih je najznačajniji bio onaj s likom božice Minerve u oklopu s maslinovim stablom i sovom uz moto *Ne extra solus* koji potječe iz Aristofanove komedije *Žabe*. Bonaventura i Abraham (ujak i nećak) uvode novi tiskarski znak – motiv kugle koji će se tijekom povijesti, s motivom Minerve ustaliti kao prepoznatljiv Elzevirov tiskarski znak. Neka izdanja ne nose tiskarski znak već samo oznaku *Apud Elzevirios*, ili *Ex officina Elseviriana*, a kada nisu željeli označiti knjige ni svojim imenom uglavnom su rabili motiv kugle (*Sphere*).

Slikovni prikaz tiskareva prezimena također se javlja kao motiv tiskarskoga znaka. Tako je tiskarski znak talijanskog tiskara Turrinija kula (lat. *turrim* – „kula“), tiskara La Rose kao znak ima ružu, tiskara La Noire glavu crnca, a Maillet bat.²⁷ Tiskarski znak Gillesa ili Gilleta Couteaua iz Pariza (1492) očito je dvostruka dosjetka – ime se odnosi na cvijet u znaku, a tri noža od kojih je jednome kraj oštrice slomljen na prezime.²⁸

Simbolički prikaz tiskarskoga znaka može se javiti i kao odraz moralnih ili vjerskih uvjerenja kao što je bio slučaj sa španjolskim tiskarom s kraja 15. i početka 16. stoljeća Diegom de Gumielom čiji tiskarski znak čine kugla i križ kao simbolički prikaz dominacije kršćanstva.²⁹

Mnogo nakladnika nije imalo prepoznatljiv vizualni identitet ni nakon izuma tiskarskog stroja koji im je omogućio slobodu u tom području. Osmišljavanje tiskarskog znaka, uporaba određenih boja slova i ostalih elemenata vizualnog

²⁶ ESTIENNE 2009.

²⁷ McMURTRIE 1930.

²⁸ Ibid.

²⁹ WILLOUGHBY 1947:105.

identiteta postupno se razvija kada se navedeno prepoznaje kao razlog povećanja prodaje knjiga.

U Hrvatskoj tiskarski znak se pojavljuje gotovo u isto vrijeme s izumom tiska.³⁰ Najstariji primjerak nalazimo u glagoljičnoj inkunabuli *Spovid općena* koju je u Senju tiskao Blaž Baromić (1496). U posljednje vrijeme³¹ polazišna teorija o smještaju prve senjske tiskare upućuje da je riječ o kući senjskoga zlatara Matije Živkovića, što opravdava pretpostavku da je za tiskanje bio potreban alat kakvim je mogao raspolagati samo zlatar. Zagovaratelji ove teorije drže da je tiskara u Senju postajala prije Baromićeva povratka iz Mletaka, te da je grupa tiskara uvježbavala tisak u radionici koja je posjedovala alat sličan onome koji se rabio u tiskari.³² Potvrdu nalaze u samome tiskarskom znaku upotrijebljenom u inkunabuli *Spovid općena*, koji iskazuje veliku sličnost s grbom zlatara Živkovića. Svi tiskarski elementi sadržani u tiskarskome znaku dio su Živkovićeve grba, a čini ga uspravni paralelogram s križem iznad kruga i u krugu znak koji podsjeća na dva prekrížena kutnika.

III. Istraživanje

Istraživanje je provedeno na uzorku od 44 jedinice stare tiskane knjige iz fonda NSK u Zagrebu, koje su digitalizirane u okviru projekata *Digitalizacija hrvatskih knjiga za virtualnu zbirku Reading Europe: European culture through the book* i *Vizualiziranje nacionalnog: bratovštine i kolegiji Schiavona/Ilira u Italiji i razmjena umjetničkih iskustava s jugoistočnom Europom (15-18. st.)* te redovnih programa digitalizacije građe NSK (*Digitalna zbirka djela Marka Marulića, Digitalna zbirka djela Ruđera Boškovića*). Kao kriterij za odabir građe koja sadrži tiskarski znak služili su kriteriji *Croaticae* (hrvatski autor, djela koja govore o Hrvatima i Hrvatskoj, hrvatski tiskar) te latinično pismo. Obuhvaćena je građa od 16. do 18. stoljeća. Navedene 44 jedinice iz 16, 17. i 18. stoljeća tiskane su u 13 europskih gradova, kod 32 tiskara. Ciljano je odabrana digitalizirana građa upravo zbog prednosti koje ovaj format pruža – široka dostupnost što omogućava svakom znanstveniku/korisniku trenutni, prostorno i vremenski neograničen pristup, zaštita izvornika kao oblik preventivne zaštite stare građe te mogućnost upravljanja slikama (povećavanje/smanjivanje, mogućnosti prijenosa u digitalni ili analogni format itd.).

Razvidno je da je najveći broj mjesta tiskanja prisutan u 16. stoljeću (ukupno 7) što govori o izvjesnoj „raspršenosti“, o traganju hrvatskih autora za najkvali-

³⁰ BOŠNJAK 1970.

³¹ JAKŠIĆ 2002.

³² Ibid.

tetnijim i najbližim (mjesto boravka autora na istočnoj obali Jadrana), jeftinijim mjestom tiskanja. Najveći broj naslova tiskan je u 18. stoljeću kada se prvi put kao mjesto tiskanja javlja grad u Hrvatskoj (Dubrovnik).³³ Dok se mjesta tiskanja tijekom navedenih triju stoljeća mijenjaju s obzirom na razvoj tiskarstva i veze Hrvata s pojedinim središtima, Venecija je ostala stalno prisutna, s najvećim brojem tiskanih naslova što potvrđuje višestoljetne ekonomske, političke i drža-
votvorne veze Hrvatske i Mletačke Republike, a što je i razumljivo budući da se Venecija već u 15. stoljeću istaknula kao veliko tiskarsko središte što je i ostala do 18. stoljeća. Zbog blizine Venecije i nemogućnosti da svoja djela tiskaju u domovini, hrvatski autori okreću se Veneciji gdje je ne samo ta djelatnost razvijena, nego postoji i cijelo obrtničko-trgovačko središte uz obalu Jadranskog mora pod nazivom Riva de' Schiavoni. I dok u 16. stoljeću Hrvati svoja djela osim u Veneciji tiskaju u Antwerpenu, Parizu, Firenci, Baselu, Solingenu i Rimu, u 17. stoljeću uz Veneciju kao dominantno tiskarsko središte hrvatskih knjiga javljaju se Lesa i Graz, a u 18. stoljeću tu je i Beč te Dubrovnik. Na 44 naslova evidentirano je ukupno 35 tiskarskih znakova koji su prema likovnom motivu grupirani u 9 skupina: geometrijski oblik (1), animalni motiv (5), floralni motiv (2), religijski motiv (5), mitološki lik (3), antropomorfnu motiv (10), uporabni predmet (4), prirodne pojave (3) te vinjeta u funkciji tiskarskoga znaka (2). U 16. stoljeću dominira animalni motiv, a što je u skladu sa sklonosti renesanse k takvim motivima, vidljivim i u drugim granama umjetnosti (npr. u književnosti: Š. Menčetić, Dž. Držić, N. Nalješković. H. Lucić, M. Držić, D. Ranjina). U 17. stoljeću, pojavom baroka, dolazi do prevage antropomorfnih motiva, ali se javljaju i prikazi pojava iz prirode. Veća raznolikost motiva vidljiva je u 18. stoljeću kada se osim već rabljenih antropomorfnih motiva, pojava iz prirode, prikaza uporabnih predmeta javljaju mitološki i floralni motivi. Na promatranom uzorku prvi put se javljaju vinjete u funkciji tiskarskih znakova, kao više ili manje složeni likovni prikazi te se stječe dojam da tiskarima nedostaju ideje u likovnim rješenjima, ili za ovaj likovni prikaz gube interes.

Najčešći je antropomorfnu motiv koji se javlja od 17. stoljeća. Od 35 tiskarskih znakova samo ih je 6 popraćeno motom: *Respicite volatilia coeli et pullos corvorum* (Fowles), *Concordia res parvae crescunt* (Steelsi), *In memoris, in me vita* (de Marnef), *Virtus sibi praemium* (Salamonis) i *Pietas homini tutissima virtus* (Nuyt).

³³ Ovo je jedan od nedostataka istraživanja koje se provodi na malom uzorku i zaključak bi mogao biti da se prva tiskara u Hrvatskoj javlja u 18. st. Budući da je istraživanje rađeno na digitaliziranoj građi, a postupak digitalizacije ima svoja ograničenja (financijska, kadrovska itd.) nije mogao biti obuhvaćen veći uzorak.

Tablica 1. Prikaz tiskara i tiskarskih znakova po stoljećima

stoljeće	mjesto izdanja / broj naslova	Tiskari /broj naslova	tiskarski znak – motiv	moto
16. stoljeće	Antwerpen/3	Nuyt/1, Fowler/1, Steelsi/1	animalni motiv, floralni motiv, animalni motiv	<i>Respicite volatilia coeli et pullos corvorum</i> (Fowles) <i>Concordia res parvae crescunt</i> (Steelsi) <i>Pietas homini tutissima virtus</i> (Nuyt)
	Venecija/3	Cugnati/1, Bindoni/2	religijski motiv	
	Pariz/1	de Marnef/1	animalni motiv	
	Firenca/1	Sermartelli/1	animalni motiv	<i>In memoris, in me vita</i> (de Marnef)
	Solingen/1	Soter/1	geometrijski oblik	
	Basel/1	Petri/1	religijski motiv	
	Rim/1	Zanetti/1	mitološki lik	
17. stoljeće	Venecija/7	Curti/1, Turrini/1, Babiani/1, Pinelli/1, Bariletti/2, Bindoni/1	antropomorfní motiv, uporabni predmet, vinjete, antropomorfní motiv, uporabni predmet, religijski motiv, antropomorfní motiv	
	Rim/1	Camera Apostolica/1	religijski motiv	
	Lesa/1	Arnazzini/1	antropomorfní motiv	
	Graz/1	Widmanstad/1	pojave iz prirode, religijski motiv	
18. stoljeće	Venecija/6	Milocco/1, Lovisa/1, Remondin/1i, B. Occhi/3, Fulgoni/1	vinjeta, antropomorfní motiv, antropomorfní motiv, antropomorfní motiv	<i>Virtus sibi praemium</i> (Salomonis) <i>Perennitas laudi</i> (Monaldini)
	Rim/12	Fulgoni/1, Monaldini/1, Salomonis/6, Komarek/1, Palearini/2	mitološki lik, antropomorfní motiv, pojava iz prirode, mitološki motiv, antropomorfní motiv	
	Beč/2	Libraria Kaliwodiana/1, Trattner/1	floralni motiv, antropomorfní motiv	
	Dubrovnik/1	A. Occhi/1	uporabni predmet	
	Optuj/1	Shüez/1	uporabni predmet	
	Graz/1	Widmanstad/1	prirodna pojava	
ukupno	13/44	32/44		

IV. Tiskari i njihovi znakovi

Uzorak na kojemu je izvršeno istraživanje pokazuje da su Hrvati svoja djela tiskali u velikim tiskarskim centrima, kod najznačajnijih tiskara onog doba, a primijenjeni tiskarski znakovi vezani su za knjigu ili samoga tiskara.

Marulićevo djelo *M. Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memorabilium libri sex...*³⁴ tiskano u Antwerpenu 1593. kod Martina Nucija (Nuyts) sadrži tiskarski znak s prikazom rode koja zmijom hrani drugu rodu u gnijezdu. Motiv je smješten u ovalni okvir duž čijeg ruba se proteže moto *Pietas homini tutissima virtus.* (Sl. 3)

Tiskarska obitelj Nucije (Nuyts) značajno je obilježila tiskarsko-nakladničku djelatnost Amsterdama u razdoblju druge polovice 16. i prve polovice 17. stoljeća i jedan je od upečatljivih primjera gdje je tiskarstvo obiteljski posao koji se i iz toga razloga održao više od jednoga stoljeća. Posao je pokrenuo Martin Nucije Meran (1515-1558) – Marin Nucije I, a nakon njegove smrti nastavila ga je do 1664. udovica Nuyts, a s njome i sin Filip do smrti 1586. Martin Nucije II. (1553-1608) bio je mlađi sin Martina Nucija I. i mlađi brat Filip Nucije. S bratom se povezo u obiteljskom poslu od 1579, a preuzeo ga je u potpunosti nakon bratove smrti 1586. Martin Nucije III. (1594-1638) bio je najstariji sin Martina Nucija II. koji je nastavio s tiskarskom djelatnošću i nakon očeve smrti te je do 1623. tiskao pod nazivom *Nasljednici Martina Nutiusa*. Njegov istoimeni sin nije nastavio obiteljsku tradiciju.³⁵

Osim kod Nucija (Nuytsa) to je Marulićevo djelo tiskano i u Parizu kod de Marnefa i udovice Gulielmi Cavellat 1586,³⁶ gdje tiskar kao tiskarski znak rabi isti motiv dok je moto *In memoris, in me vita* smješten s lijeve i desne strane likovnog prikaza. Izdanje iz 1577. tiskano je kod Fowlera (Foulerum)³⁷ u Antwerpenu i sadr-

³⁴ Marulić, Marko. 1593. *M. Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memorabilium libri sex; sive De bene beateque vivendi institutione ad normam vitae sanctorum utriusque Testamenti, collecti atque in ordinem digesti: infinitis mendis diligenter repurgati, atque SS. Patrum locis sigillatim appositis insignit. Antverpiae: excudebat Martinus Nutius* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564054> (posjet 11.12.2020)

³⁵ L'académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. 1901. *Biographie Nationale*. sv. 16. <https://www.academieroyale.be/Academie/documents/FichierPDFBiographieNationaleTome2058.pdf> (posjet 14.5.2021).

³⁶ Marulić, Marko. 1586. *M. Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memorabilium libri sex; sive De bene beateque vivendi institutione ad normam vitae sanctorum utriusque Testamenti, collecti atque in ordinem digesti: infinitis mendis diligenter repurgati, atque SS. Patrum locis sigillatim appositis insigniti per Ioan. Foulerum Bristolien.. Parisiis: apud Hieronymum de Marnef & Viduam Gulielmi Cavellat, sub Pelicano, monte D. Hilarii [excudebat Petrus Hury], 1586.* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564052> (posjet 24.4.2021).

³⁷ Marulić, Marko. 1577. *M. Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memorabilium libri sex sive De bene beateque vivendi institutione ad normam vitae Sanctorum utriusque Testamenti collecti atque in ordinem digesti: infinitis mendis diligenter repurgati, atque ss. patrum locis sigillatim appositis insigniti, per Ioan. Foulerum Bristolien. Antverpia: apud Iohan. Foulerum, [Typis Gerardi Smits].*

ži Fowlerov znak: u ovalnom okviru duž kojega se proteže moto *Respicite volatilia coeli et pullos corvorum*, a središnji motiv sadrži prikaz stabla oko čije krošnje lete ptice, s neba stablo zalijeva ruka Božja, a lijevo i desno od debla su inicijali IF. Primoran pobjeći iz Engleske pošto je na prijestolje stupila Elizabeta I, John Fowler³⁸ od samog dolaska u španjolsku Nizozemsku posvećuje se nakladničkom poslu, kako bi pružio podršku izgnanicima i branio razdiranu i ugroženu Crkvu. Među brojnim izdanjima on je priredio i novo izdanje Marulićeve *Institucije*, na pripremi kojega je radio više od četiri godine (1573-1577). Opravdano se može ustvrditi da je Fowlerovo izdanje iz 1577. poslužilo kao uzor svim izdanjima kasnije objavljenima u Parizu, Antwerpenu i Kölnu do kraja 17. stoljeća.³⁹

Steelsijevo izdanje Marulićeva *Rječnika* iz 1584. (Antwerpen) sadrži tiskarski znak ovalnog oblika sa središnjim motivom: dva orla na oltaru između kojih je stalak s ljiljanom, a iznad jato ptica. Unutar ovala stoji moto *Concordia res parvae crescunt*.⁴⁰

Venecijanska braća tiskara iz 16. stoljeća Battista i Stephano Cugnati za hrvatsku povijest posebno su značajni kao tiskari Paskalićevih⁴¹ *Rîma*.⁴² Zbirku talijanskih stihova *Rime volgari* posvetio je *Alla molto nobile e gentile Madonna Martia Chrisogona Gentildonna Zaratina*, pripadnici zadarskoga ogranka obitelji Grisogono. Drugi dio zbirke, posvećen mletačkom plemiću Vicenzu Quiriniju, sadrži pjesničke poslanice raznim suvremenima u domovini i Veneciji, političkim moćnicima i prijateljima književnicima (primjerice Kotoranima Jurju Bizantiju te braći Vicku i Frani Bući, Hvaraninu Hanibalu Luciću), ali i Martiji Grisogono. O „plemenitoj Zadranci“ zna se malo, tek da je osim u rodnom gradu često boravila u Veneciji, a navodno je pisala i poeziju. Talijanski humanist Bernardino Chrisolpho posvetio joj je prijevod Izokratova govora (*La prima oratione d'Isocrate a' Demonico, tradotta dal greco idioma nel italico per Bernardino Chrisolpho, In Vinigia, appresso Battista e Stephano compagni al segno di Santo Moise, 1548*), kao i prijevod Marulićeva djela *De laudibus Herculi*, naslovljen *Dialogo di Marco Marulo. Delle eccellenti virtuù, et meravigliosi fatti di Hercole...*, *In Vinigia, appresso Battista e Stephano Cognati, Al Segno di Moise, 1549*. U posveti Izokratova govora Chrisolpho za Martiju Grisogono navodi da je vješta u latinskom i talijanskom jeziku,

³⁸ Fowler je rođen u Bristolu. Studirao je na Oxfordu gdje je stekao titulu majstora umjetnosti 1560. Zbog vjerskih razloga emigrirao je oko 1559. Osim u Antwerpenu imao je tiskaru i u Leuvenu koju je 1565. utemeljio dobivenim bespovratnim sredstvima Kao prevoditelj i izdavač bio je najvažniji engleski katolički tiskar-knjižar onog vremena. Naslijedila ga je udovica Alice Harris.

³⁹ BÉNÉ 2000: 329-352.

⁴⁰ Dostupno na: [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=564051&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=564051&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}). Knjigu je, prema katalognome zapisu iz NSK u Zagrebu darovao Ivan Kukuljević, dok na naslovnoj stranici postoji zapis da se radi o daru Augusta Šenoa 1878. godine.

te da je „mudra i učena dama, gospođa Martia Chrisogona, plemenita Zadranka“. Kod istoga venecijanskog tiskara 1549. objavljene su dvije tiskovine posvećene plemenitoj Zadranci Grisogono – Marulićev *Dialogo* i Paskalićeve *Rime* gdje je tiskar upotrijebio identičan tiskarski znak, s prikazom Mojsija uzdignutih ruku kako od Boga dobiva dvije ploče s Deset zapovijedi. Nakladničku kuću Battista & Stephano Cugnati očigledno ništa nije smetalo da grafiku s Mojsijem uporabi i za naslovnu stranicu Calmove komedije tiskane također 1549.⁴³ Primjerak Marulićeva *Dijaloga*⁴⁴ iz NSK sadrži tiskarski znak s motivom Mojsija koji kleči na brdu i prima ploču s deset zapovijedi od Boga.

Obitelj Bindoni uživala je veliki ugled u tiskarstvu Venecije 16. i 17. stoljeća. Prvi tiskar, osnivač (tiskarske) loze bio je Alessandro⁴⁵ kojega je naslijedio sin Francesco (1523-1553). Francesco je tiskaru prepustio ujaku Augustinu, a potom ju je preuzeo njegov sin Marko. Marko Bindoni venecijanski je tiskar Marulićeve *Judite*⁴⁶ iz 1586. Ovo, četvrto izdanje Bindoni je tiskao prema drugome izdanju, ali manjega formata. I peto izdanje *Judite* objavljeno u Mletcima 1627. tiskali su članovi obitelji Bindoni (Agostin i Alessandro),⁴⁷ također u 16° formatu. Tekst je preuzet iz četvrtog izdanja. Četvrto izdanje *Judite* sadrži tiskarski znak pravilnog četverokutnog oblika gdje likovna kompozicija daje prikaz interijera (gostionica) s likovima triju osoba koje sjede za stolom i blaguju dok im gostioničar donosi piće u vrču. S lijeve strane se naziru elementi pejzaža. U petom izdanju (1627) Augustin i Alessandro kao tiskarski znak koriste prikaz božice pravde koja

⁴¹ Ludovik Paskalić bio je hrvatski latinist 16. stoljeća iz Kotora.

⁴² Paskalić, Ludovik. 1549. *Rime volgari di M. Ludovico Paschale da Catharo Dalmatino*, In *Vinegia, appresso Battista & Stephano Cugnati, Al Segno di S. Moise*.

⁴³ E. STIPČEVIĆ 2012.

⁴⁴ Marulić, Marko. 1549. *Dialogo di Marco Marullo: delle eccellenti virtu, e meravigliosi fatti di Hercole di latino in volgare nuovamente tradotto per Bernardino Chrisolpho*. In *Vinegia: appresso Batista e Stephano Cugnati, al Segno di S. Moise* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564043> (posjet 10.6.2021)

⁴⁵ Francesco Bindoni. [https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-bindoni_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-bindoni_(Dizionario-Biografico)/) (posjet 24.2.2021). Fancev polazi od pretpostavke da je fra Matej bio izdavač i glagolskoga misala iz 1483. (*Misal po zakonu rimskoga dvora*) tiskanog u mletačkoj tiskari Bolonjca Pelegrina, a potom 1528. od franjevca Pavla Modrušanina u mletačkoj tiskari Fr. Bindoni i M. Pasini. Fncev 1926 4: 226-229.

⁴⁶ Marulić, Marko. 1586. *Libar Marca Marula Splichianina u chom se usdarsi Istoria Sfete udovice Iudit u versih harvacchi slovena: chacho ona ubi voivodu Olopherna posridu voische gnegove i ollodobi [!] puch israelischi od veliche pogibili*. In *Venezia: Apresso Marco Bindoni* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564053> (posjet 6.2.2021).

⁴⁷ Marulić, Marko. 1627. *[Libar] Marcha Marula Splikyanina u chom se uzdarxi isctoria sfete udovice Iudite u versih harvaschi slovena: chacho ona vbi voyvodu Olopherna posridu voyske gniegoue: i oslobodi puch israeliski od veliche pogibili*. In *Venetia: apresso Agostin & Alessandro Bindoni alla Libreria della Giustizia a S. luca* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=566960> (posjet 12.3.2021).

okrunjena sjedi, u lijevoj ruci drži vagu, a u desnoj mač. Sličan motiv (božica pravde) rabio je venecijanski tiskar 17. stoljeća Antonio Pinelli⁴⁸ (božica pravde u uspravnom položaju, vaga u lijevoj, mač u desnoj ruci), no ovdje joj slijeva i zdesna sjede dva lava. Pinelli je ostao dosljedan svom temeljnom motivu božice pravde, a različitost se očituje u detaljima (božica sjedi ili stoji),⁴⁹ ali koristio je i druge tiskarske znakove, npr. krilatog lava (s otvorenom knjigom) kao heraldičko obilježje Venecije⁵⁰ te motiv redovnika koji stoji ispod maslinovog stabla oko čijeg debla se ovijaju vitice dok je s lijeve strane traka sa geslom *Non solvus*.⁵¹

Firentinska obitelj Sermartelli osnovala je tiskarsku kuću čije djelovanje se može pratiti tijekom 15, 16, 17. i 18. stoljeća, a koja je prenosila znanja i umijeća s koljena na koljeno. Osnivač, začetnik dinastije bio je Michelangelo di Bartolomeo di Francesco, zvan de' Libri, koji je bio aktivan u Firenci između 1482. i 1511. Naslijedio ga je sin Michelangelo od 1515. do 1535, a potonjega sin Bartolomeo di Michelangelo, koji se smatra utemeljiteljem tiskare pod nazivom Sermartelli (bakino prezime) čija prva izdanja datiraju iz 1553. Isprva je Sermartelli koristio opremu naslijeđenu od svojih prethodnika koja je stajala neiskorištena cijelo desetljeće s obzirom na to da je počeo tiskati deset godina nakon očeve smrti: slova i neki drvorezi čak datiraju iz radionice Bartolomea de' Libri i stoga su istrošeni. Tek od 1565. dobio je novu seriju slova, što mu je omogućilo da uz Giuntija i Giorgija Marescottija dosegne razine koje ga čine jednim od najvažnijih firentinskih tiskara druge polovice 16. stoljeća.⁵² Michaelangela je naslijedio istoimeni sin koji je vodio tiskarsku djelatnost do 1608., a njega sinovi Bartolomeo, Marko i Antonio. Kao tiskarski znak usvojio je prikaz kornjače koja na

⁴⁸ *Statuta communitatis Pagi. Venetiis: ex typographia ducali Pinelliana [stampato per Antonio Pinelli ...], MDCXXXVII [1637].* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=581801&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=581801&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 23.5.2021).

⁴⁹ *Promissio serenissimi Venetiarum ducis serenissimo Aloysio Mocenico duce edita. 1763. [Venetia]: ex Typographia ducali Pinelliana* https://www.google.hr/search?source=univ&tbm=isch&q=typographia+ducali+pinelliana&sa=X&ved=2ahUKEwjb1qqs88_tAhXNDewKHXPYDw8QjJkEgQIBBAB&biw=1920&bih=921#imgrc=CMFyt6Yqpj7ZM i https://archive.org/details/Promissio-serenissimi-Venetiarum-ducis-serenissimo-Aloysio-Mocenico-duce-edita-PHAIDRA_o_315185 (posjet 16.1.2022).

⁵⁰ *Typographia ducali pinelliana* https://www.google.hr/search?source=univ&tbm=isch&q=typographia+ducali+pinelliana&sa=X&ved=2ahUKEwjb1qqs88_tAhXNDewKHXPYDw8QjJkEgQIBBAB&biw=1920&bih=921#imgrc=R5bCx612huqvzM (posjet 12.2.2022).

⁵¹ *Mussatus, Albertinus. 1636. Albertini Mvssati Historia Augusta Henrici VII. Caesaris & alia, quae extant opera: Quibus opportunitatis gratia praemijs sunt Chronica Rolandini, Monaci Paduani, ... ac Laurentii de Monacis Ezerinus III. Cum locupletissimis Indicibus Capitum, rerum & verborum. Venetis: Ex Typographia Ducali Pinelliani* <https://www.europeana.eu/hr/item/358/item.CG5AEMBj7VQS7XWROW7YFWQI6JOPD6> (posjet 22.1.2022).

⁵² *Sermartelli, Bartolomeo.* [https://treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-sermartelli_\(Dizionario-Biografico\)](https://treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-sermartelli_(Dizionario-Biografico)) (posjet 17.12.2021).

oklopu drži napeto jedro s motivom firentinskog ljljiana, i moto *Festina lente*. Prisutnost ljljiana u Sermartellijevu tiskarskome znaku bila je predmet sukoba s Giuntima, koji su ga koristili kao svoj znak više od šezdeset godina. O tom pitanju zatraženo je mišljenje pravnika čije tumačenje je išlo u prilog Giuntija, ali usprkos tome tiskarski znak kornjače s ljljlanom na jedru ostao je prepoznatljiv znak Sermartellijevih. Bartolomeo Sermartell bio je tiskar Marulićeva *Evangelistara* iz 1571.⁵³ s tiskarovim znakom gdje se u ovalnom okviru duž kojega se proteže moto *Festina lente*, nalazi Sermartellijeva kornjača s napetim jedrom na kojemu je prepoznatljivi firentinski ljljlan.

Njemački tiskar i proizvođač papira⁵⁴ Johannes Soter,⁵⁵ pravim imenom Johannes Heyl von Bensheim, djelovao je u Kölnu i Solingenu i jedan je od tiskara Marulićeva djela *De institutione*...⁵⁶ U ovom djelu tiskar rabi tiskarski znak kojega čini pentagram gdje se između krakova javljaju monogrami A D V L I, a sam pentagram okružen je vijencem ispletanim od listova. Motiv pentagrama Soter je upotrebljavao i u drugim djelima⁵⁷ gdje se oko pentagrama javlja i geslo *Symbolum sanitatis*, ali i bez gesla, samo s inicijalima A D V L I.⁵⁸ Osim pentagrama, Soter kao tiskarski znak koristi i veliki inicijal S kojega pridržavaju tri ljudska lika.⁵⁹

⁵³ Marulić, Marko. 1571. *Evangelistario di Marco Marulo Spalatense: opera veramente evangelica: divisa in sette libri, sotto i titoli della Fede, Speranza e Charità tradotto di latina in lingua toscana dal r. p. d. Silvano Razzi ... In Fiorenza: appresso Bartolomeo Sermartelli* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=564048&tify={%22pages%22:\[1\],%22view%22:%22scan%22](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=564048&tify={%22pages%22:[1],%22view%22:%22scan%22) (posjet 22.1.2022).

⁵⁴ Na Wuperu i danas stoji tvornica papira koju je utemeljio Soter. Godine 1826. Johann Ferdinand Wilhelm Jagenberg preuzima tvornicu papira od Soterovih nasljednika <https://www.tetti.de/SOLINGEN/Papiermuehle/> (posjet 7.9.2020).

⁵⁵ Soter je kod starih Grka nadimak bogova, u helenizmu se javlja i uz vladara, u Novom zavjetu za Isusa u značenju Spasitelja.

⁵⁶ Marulić, Marko. 1540. *Mar. Maruli Spalatensis De institutione bene beateque vivendi libri sex, ad normam vitae sanctorum utiusque testamenti feliciter digesti. Saligniaci: Ioannes Soter excudebat [impensis integerrimi bibliopolae magistri Godefridi Hytterpii civis Coloniensis]*.

⁵⁷ Npr. Florentino, Marsilio Vicino. 1540. *Plotini divini illuse e platonica familia philosoph ... Apud Salignacum: Ioanne Soter* <http://blog.solingen-internet.de/themen-images/pm-soterdruck.jpg> (posjet 17.7.2021)

⁵⁸ Veronen, Guarino. 1530. *Plutarchi chaeronei libellus de liberis educandis planes.... Coloniae paud Ioha. Soter* <https://www.bing.com/images/search?view=detailV2&ccid=jyppg5k%2b&id=0DC86797308E1AD20010445CF3D1E9FF319209CC&thid=OIP.jyppg5k-1qjmAC3R6usIMgHaLr&mediaurl=https%3a%2f%2fpictures.abebooks.com%2fKOCHERBENZING%2f15084395388.jpg&expw=1500&expw=951&q=johannes+soter&simid=608014121201044909&ck=F399B164EE269D5865A3832D77844E0C&selectedIndex=3&qpv=johannes+soter&FORM=IRPRST&ajaxhist=0> (posjet 13.10.2021).

⁵⁹ Koristi i velik inicijal S: *Dioscrides, Pedacius. 1529-30. De medica materia libri V. De letalibus venenis ... Cologne: Johannes Soter* <https://collections.vam.ac.uk/item/O1196731/print/print-johannes-soter/> (posjet 19.11.2020).

Henrik (Henricus, Heinrich) Petri, poznati bazelski tiskar, potječe iz obitelji tiskara – njegov otac Adam posjedovao je tiskaru u Baselu od 1480. Nakon Adamove smrti 1527., kao najmlađi sin, Henrik preuzima obiteljsku tiskaru. Kroz suradnju s očuhom Sebastianom Münsterom, Heinrich Petri postao je jedan od najvažnijih tiskara onog vremena, a i od prvih tiskara u Baselu koji je radio s ilustratorima. Njegove knjige ilustrirali su, među ostalima, Urs Graf, Hans Holbein mlađi, Conrad Schnitt i Hans Rudolf Manuel. Suradivao je s Michaelom Isengrinom, Johannesom Oporinusom, Peterom Pernom, Nicolausom Brylingerom. Od 1565. nazvao je svoju tiskaru Officina Henricpetrina. Godine 1569. u tiskari mu se pridružuju sinovi Sebastian i Siksto, a nakon njegove smrti 1579. posao nastavlja drugi najstariji sin Sebastian Henricpetri.⁶⁰ Najznačajnije knjige su mu drugo izdanje Kopernikova djela *De revolutionibus orbium coelestium*, te drugo izdanje knjige *Narratio Prima* Georga Joachima Rheticusa. U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu digitalizirano je samo jedno djelo koje je tiskao Petri (*Exempla virtutum et vitiorum, atque etiam aliarum rerum maxime memorabilium, futura lectori supra modum magnus thesaurus historicos conscripta per auctores qui in hac scriptorum classe, iudicio, doctrina et fide apud Graecos et Latinos praestantissimi habentur ... Basileae: per Henricum Petri, mensis Martio MDLV [1555]*) s privezom Marulićeva djela *De vita religiose per exempla instituenda*. Na knjizi je tiskarski znak s prikazom Torove ruke koja drži čekić probijajući se kroz oblake i udarajući o stijenu prema čemu puše glava koja simbolizira vjetar. Dostupna digitalizirana djela u europskim knjižnicama ukazuju da Petri kontinuirano rabi isti tiskarski znak.⁶¹

Rimski i venecijanski tiskar Francesco Zanetti rodio se se u Veneciji oko 1530. Počeo je raditi u rodnom gradu, a zatim se preselio u Rim. Bio je u partnerstvu s Bartolomeom Tosijem i Giacomom Ruffinellijem. Uz djela tiskana na talijansko-me i latinskome tiskao je tekstove na grčkom i, prema Amramu, na hebrejskom (uz pomoć Vittorija Eliana). Umro je 1591, a naslijedili su ga udovica i djeca.⁶² Zanetti je tiskao prvi katolički katekizam na hrvatskome jeziku, Komulovićev *Nauk karstjanski*.⁶³ Prema malom katekizmu Roberta Bellarmina iz 1597. koji

⁶⁰ Universitäts Bibliothek Basel. *Indeks typographorum editorumque Basiliensium* <https://ub2.unibas.ch/itb/druckerverleger/heinrich-petri/> (posjet 27.9.2021).

⁶¹ *Swisscollections* [https://swisscollections.ch/Search/Results?filter%5B%5D=%7E%26navPublPlace_str_mv%3A%22Basel%22&filter%5B%5D=~navAuthor_hierarchical%3A%221%2FPetri,+Heinrich+\(1508-1579\)%2Fprt%2F%22&filter%5B%5D=~navAuthor_hierarchical%3A%221%2FPetri,+Heinrich+\(1508-1579\)%2Fpbl%2F%22&daterange%5B%5D=publishDate&publishDatefrom=1528&publishDateto=1579&filter%5B%5D=~institution%3A%22A100](https://swisscollections.ch/Search/Results?filter%5B%5D=%7E%26navPublPlace_str_mv%3A%22Basel%22&filter%5B%5D=~navAuthor_hierarchical%3A%221%2FPetri,+Heinrich+(1508-1579)%2Fprt%2F%22&filter%5B%5D=~navAuthor_hierarchical%3A%221%2FPetri,+Heinrich+(1508-1579)%2Fpbl%2F%22&daterange%5B%5D=publishDate&publishDatefrom=1528&publishDateto=1579&filter%5B%5D=~institution%3A%22A100) (posjet 27.12.2021).

⁶² *Zanetti, Francesco* http://edit16.iccu.sbn.it/scripts/iccu_ext.dll?fn=13&i=147 (posjet 22.5.2021).

⁶³ *Komulović, Aleksandar. 1582. Nauk charstianschi za Slovignschi narod, u vlaasti iazich = Dottrina christiana per la natione Illirica nella propria lingua [po poctouanomu gospodinu dom Lexandru Comulouichia canonichu, i vlastelinu splitschomu. [In Roma: per Francesco Zanetti* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=567941> (posjet 19.1.2022).

je bio namijenjen puku priredio je i 1603. tiskao hrvatsko izdanje pod naslovom *Nauk karstjanski kratak*. Sastavio je i tiskao priručnik za ispovjednike s drugim nabožnim tekstovima *Zarcalo od ispoviesti* (1606).⁶⁴ U *Nauku karstjanskom* rabi tiskarski znak s prikazom zmaja raširenih krila u štitu dok su iznad štita umjesto krune dva ukrštene ključa.

Stefano Curti, venecijanski tiskar iz 17. stoljeća tiskar je Lučićeve studije *Inscriptiones*⁶⁵ gdje se kao tiskarski znak javlja lik žene koja u desnoj ruci drži buket cvijeća, kojoj su grudi otkrivene i glava urešena vijencem od cvijeća, a na vrpici ispod njezina struka piše FLORA. S njezine lijeve strane je anđeo koji je obasipa cvijećem. Curti otiskuje različite tiskarske znakove, npr. lav u hodu kojemu je prednja lijeva noga podignuta,⁶⁶ znak s likom žene koja sjedi i desnom rukom lista knjigu oslonjenu na stalak, dok joj je lijeva ruka savijena u laktu i oslonjena na zatvorenu knjigu, ali rabi i jednostavnu kraljevsku krunu.⁶⁷ Budući da se u drugoj polovici 18. st. spominje Antonio Curti,⁶⁸ za pretpostaviti je da su nasljednici nastavili obiteljski posao u sljedećih nekoliko generacija.

Tiskarska djelatnost obitelji Turrini (ponajviše Giovannija Marie) razvijala se postepeno, promišljeno, krenuvši od vrlo jednostavne tiskarske aktivnosti – proizvodnje igraćih karata Pietra Turrinija. Njegov sin Giovanni Maria, vodeći knjižar u Napulju, putovao je po Španjolskoj, Siciliji i drugim dijelovima svijeta stvarajući široku komercijalnu mrežu i prikupljajući financijska sredstva koja će kasnije investirati u tiskarske aktivnosti u Veneciji. Od 1637. Pietar je sina Giovannija Mariju angažirao u vlastitoj tiskari koja se

⁶⁴ Drugo izdanje potječe iz 1633. i objavljeno je kod tiskara Marca Ginamminija.

⁶⁵ Lučić, Ivan. 1673. *Ioannis Lucii Inscriptiones Dalmaticae. Notae ad Memoriale Pauli de Paulo. Notae ad Palladium Fuscum. Addenda, vel corrigenda in opere de regno Dalmatiae & Croatiae. Variæ lectiones Chronici Ungarici manuscripti cum editis. Venetiis: typis Stephani Curtii* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=581794> (posjet 4.10.2021).

⁶⁶ Leonardelli, Annibale. 1688. *Il Cvore In Lite Al Tribunale della Sapienza Christiana: Conteso Dalla Vita Temporale, e dalla Vita eterna, Adombrato Nel celebre Giudizio di Salomone Ed Esposto Dal P. Annibale Leonardelli Della Compagnia di Giesù. In Venetia: Presso Steffano Curti* <http://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=oai%3Abncf.firenze.sbn.it%3A21%3AFI0098%3AMagliabechi%3ARAVE017709&mode=all&teca=Bncf> (posjet 11.11.2021).

⁶⁷ Lucio, Giovanni. 1674. *Historia di Dalmatia, et in particolare delle città di Trau', Spalatro, e Sebenico; nella quale si contengono le guerre seguite frà diuersi prencipi per causa del detto Regno, e delle dette città, & insieme la discendenza de' rè d'Vngaria, & altri prencipi, che vi hanno dominato. Descritta da Giouanni Lucio dedicata all' emine. In Ventia: presso Steffano Curti* https://archive.org/details/bub_gb_Zv1VRc8avowC/mode/2up (posjet 5.5.2021).

⁶⁸ Ovid. 1796. *La chimica per Le Donne. Parva leves capiunt animos. Ovid. in Venezia Dalla Tipografia Pepoliana Presso Antonio Curti q. Giacomo* http://levity.com/alchemy/italian_books.html (posjet 10.5.2021).

javlja pod nazivom Turrini s tiskarskim znakom kule uz moto *Deus fortitudo et turris mea*. Godine 1646., nakon Pietrove smrti, Giovanni Maria potpuno preuzima obiteljski posao i uključuje mlađu braću Francesca i Giacomu.⁶⁹ Usto, Giovanni Maria bio je i dioničar u tvornici papira u Trevigianu. Značaj Turrinijeve tiskare ogledao se prvenstveno u izdavanju liturgijskih knjiga koje su nazivane *Rossi e Neri* jer su bile tiskane crvenom i crnom tintom. Bila je to vrsta produkcije koja je zahtijevala znatnu tehničku stručnost i korištenje materijala izvrsne kvalitete. Tiskarska produkcija 1656. obuhvaćala je pedeset i šest naslova. Bili su to ih brevijari i druge liturgijske knjige te Indeks zabranjenih knjiga (*Indeks librorum prohibitorum*). Turrinijevi su svoj tiskarski znak zadržali sve do smrti posljednjeg predstavnika obitelji 1702.⁷⁰ rabeći ga s motom ili bez njega.⁷¹ Osim tiskarskoga znaka s motivom kule Turrinijevi su rabili i jednostavan znak mrtve prirode.⁷²

Poznati molitvenik Katarine Zrinski *Putni tovaruš*⁷³ digitaliziran iz fonda NSK u Zagrebu objavljen je kao prvo izdanje 1661. kod venecijanskog tiskara Babianija s dva ista tiskarska znaka u formi vinjete. Drugo izdanje istoga djela potječe iz 1687. u Ljubljani, dok je treće izdanje (iako na njemu piše da je drugo) također iz Ljubljane, iz 1715.⁷⁴

Venecijanski tiskar 17. stoljeća Antonio Pinelli kao tiskarski znak koristi lik božice pravde koja u lijevoj ruci drži vagu, u desnoj mač, a lav joj sjedi i slijeva i zdesna.⁷⁵ Osim tiskanja Statuta grada Paga (digitalizirano u fondu NSK), isti tiskar iskazao se u objavi i drugih službenih publikacija, npr. Statuta otoka

⁶⁹ *Turrini, Giovanni Maria* https://treccani.it/enciclopedia/giovanni-maria-turrini_%28Dizionario-Biografico%29/ (posjet 5.1.2022).

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ *Turrini, Giovanni Maria. 1649. L'antilucerna dialogi di eureka... Venetia: Turrini* https://books.google.hr/books?id=XBtLAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gb_s_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (posjet 7.12.2021).

⁷² *Zrinski, Petar. 1660. Adrianszkoğa mora syrena. Stampana u Benecziĥ: pri Zamarij Turrinu; tiskarski znak: plitka posuda s voćem i cvijećem s vitičastim ručkama.*

⁷³ *Zrinski, Katarina. 1661. Putni tovaruš v nogimi lipimi, novimi i pobosnimi molitvami iz nimskega na heruaczi jezik isztomachen i sprautylen po meni groff Frankopan Catharini goszpodina groffa Petra Zrinszkoğa hisnom touarussu. V Benetkih: pri Babianu. Peruich szada u stampi na suit dan, i v nogim pobosnim lyudem na vsivanie i touaristuo, vdilyen.* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=15066> (posjet 14.10.2020).

⁷⁴ *Zrinski, Katarina. 1715. Putni tovaruš / unogimi lipimi, novimi i pobosnimi molitvami iz nimskega na hertuaczi [!] jezik isztomachen i szpraulen po meni groff Frankopan Catharini goszpodina groffa Petra Zrinszkoğa hisnom touvarussu. Lublani: stroskom Janussa Carla Mally Krainske Provinczie Knigarz. „Putni tovaruš“ Ane Katarine Zrinski* <http://nsk.hr/blog/putni-tovarus-ane-katarine-zrinski/> (posjet 14.11.2020).

⁷⁵ *Statuta communitatis Pagi. 1637. Venetiis: ex typographia ducali Pinelliana [stampato per Antonio Pinelli...]* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=581801&tify={%22pages%22:\[1\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=581801&tify={%22pages%22:[1],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 15.2.2022).

Korčule⁷⁶ koji sadrži identičan motiv tiskarskoga znaka – božicu pravde s vagom i mačem, ali u sjedećem položaju, kao i u venecijanskom statutu,⁷⁷ gdje se zbog godine izdanja zasigurno više ne može raditi o Antoniu Pinelliu nego vjerojatno njegovim nasljednicima. Osim navedenoga tiskarskoga znaka, Pinelli koristi i lik redovnika koji stoji ispod maslinovog stabla oko čijeg debla se ovijaju vitice, a s lijeve strane je traka s geslom „Non solvus“.⁷⁸ U knjizi *Statuta Tartii recentoribus sanctionibus adiectis* (Venetii: Ex typographia Pinellana, 1775)⁷⁹ javlja se potpuno novi znak – lav Mletačke Republike s otvorenom knjigom u kojoj je zapisano geslo *Pax tibi Marce Evangelista*.

Francesco Barilletti (Bariletto) pripada obitelji izdavača koji su djelovali u Veneciji od 1560. do 1619. Prvi od njih, Giovanni, koristio se tiskarskim znakom sa slikom svijeta, kao i njegov brat Lelio od 1565. do 1566. Od 1594. do 1619. započeo je s istom djelatnošću i Francesco. Iz toga doba, do 1600. može se pronaći oko sedam izdanja s dvama tiskarskim znakovima: jedan je prikaz svijeta, a drugi daje biblijsku scenu – Adam i Eva pokraj stabla dobra i zla oko kojega se ovila zmija. Francisco Barilletti tiskar je Držićevih *Pjesni*⁸⁰ pohranjenih u NSK. U tom izdanju tiskarski znak prikazuje globus s Afrikom u središtu, ispod nje prostire se *Mare Oceano*, a globus presijecaju četiri paralele. U prijepisu Držićeva djela *Cvjetje Pěsnikah Ilirskih* (1840) Ivan Kukuljević Sakcinski također napominje: „ova Comedia [tj. Tirenica] i ostale Pěsni koje slede, biehu iz novo prištampane u

⁷⁶ *Liber legum ac Statutorum Civitatis et Insulae Curzulae... 1643. Venetiis: Ex Typographia Ducali Pinelliana* https://www.google.hr/search?source=univ&tbm=isch&q=typographia+ducali+pinelliana&sa=X&ved=2ahUKewjblqqs88_tAhXNDewKHxpyDw8QjJkEegQIBBAB&biw=1920&bih=921#imgrc=hH0oP19_Kh_YIM (posjet 16.3.2021).

⁷⁷ *Mocenigo, Alaioisio. 1729. Novissimum Statutorum ac Venetarum legum... Venetiis: Ex Typographia Ducali Pinelliana* https://www.google.hr/search?source=univ&tbm=isch&q=typographia+ducali+pinelliana&sa=X&ved=2ahUKewjblqqs88_tAhXNDewKHxpyDw8QjJkEegQIBBAB&biw=1920&bih=921#imgrc=_rttgPvdHeN0BM (posjet 24.4.2021).

⁷⁸ *Mussatus, Albertinus. 1636. Albertini Mvssati Historia Augusta Henrici VII. Caesaris & alia, quae extant opera: Quibus opportunitatis gratia praemiſsa sunt Chronica Rolandini, Monaci Paduani, ... ac Laurentii de Monacis Ezerinus III. Cum locupletissimis Indicibus Capitum, rerum & verborum. Venetiis: Ex Typographia Pinelliana* https://proxy.europeana.eu/358/item_CG5AEMBJ7VQS7XWROW7YFWQUI6JOPD6?view=http%3A%2F%2Fwww.bsb-muenchen-digital.de%2Fweb1119%2Fbsb11197880%2Fimages%2Fbsb11197880_00005.jpg&disposition=inline&api_url=https%3A%2F%2Fapi.europeana.eu%2Fapi (posjet 23.11.2020).

⁷⁹ *Statuta Tartii recentoribus sanctionibus adiectis. 1775. Venetii: Ex typographia Pinellana* https://www.google.hr/search?source=univ&tbm=isch&q=typographia+ducali+pinelliana&sa=X&ved=2ahUKewjblqqs88_tAhXNDewKHxpyDw8QjJkEegQIBBAB&biw=1920&bih=921#imgrc=R5bCx612huqvzM (posjet 27.11.2020).

⁸⁰ *Držić, Marin. 1607. Piesni Marina Darxichia viedno stavgliene s mnosim drusim liepim stvarmi. V Bnezieh: polak Frana Bariletta* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10701&tify={%22pages%22:\[1\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10701&tify={%22pages%22:[1],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 9.2.2021).

Mletcih po Francesku Bariletti God. 1607 – i pripisane su po Franji Bariletti⁸¹. Francisco koristi i drugu varijaciju ovoga znaka – globus s motivom Afrike u središnjem dijelu, ali se sada navodi *Mare da India* uz iscrtane meridijana i paralele.⁸² Franciscov sin Antonio koji ga je naslijedio koristio je sasvim drugačiji tiskarski znak – u ovalnom okviru motiv ptice raširenih krila, uzdignute glave na kojoj pridržava zvijezdu.⁸³

Gregorio Arnazzini tiskao je djelo Nicole da Cattare⁸⁴ *Sacro pellegrinaggio*⁸⁵ s tiskarskim znakom izvedenim u drvotisku, vrlo loše kvalitete, gdje je moguće raspoznati okrunjeni muški lik. Čini se da Arnazzini znak nije smatrao važnim budući da su mu i drugi koje je rabio bili vrlo skromni, jednostavni motivi vinjete,⁸⁶ osim izuzetnog primjera tiskarskoga znaka kao heraldičkog motiva podijeljenog na četiri polja gdje su u gornjem desnom i donjem lijevom polju globusi na stalku,

⁸¹ *Francesco Barillete (Barillete)* <https://leksikon.muzej-marindrzic.eu/bariletto-bariletti-francesco/> (posjet 14.6.2021).

⁸² *Valdera, Marc Antonio. 1604. L'epistole d'Ovidio di nuovo tradotte in ottava rima da Marc Antonio Valdera medico fisico. Venezia: Francesco Barillete* https://www.abebooks.com/servlet/BookDetailsPL?bi=2523733450&searchurl=n%3D100121503%26sortby%3D17%26tn%3D1%2527epistole%2Bd%2527ovidio&cm_sp=snippet-_srp1-_image4#&gid=1&pid=1 (posjet 14.6.2021).

⁸³ *Narciso et ecco immortalati ... 1642. In Vebetia: Apresso Antonio Barillete* https://www.bing.com/images/search?view=detailV2&ccid=tMvyZ7Ci&id=7285CD94E69A075EF8F1B028F2599934B87F09EA&thid=OIP:tMvyZ7CihgAkuYKmxvPbPAAAAA&mediaurl=https%3a%2f%2foperabaroque.fr%2fNarciso_Ecco.jpg&cdnurl=https%3a%2f%2fth.bing.com%2fth%2fid%2fRb4cbf267b0a2860024b982a6c6f3db3c%3frik%3d6gl%252fuDSZWflosA%26pid%3dImgRaw&exph=300&expw=151&q=francesco+Barillete&simid=608040135111035804&ck=84140300EEDE7BDCE9B07EE45CC56A53&selectedIndex=121&FORM=IRPRST&ajaxhist=0&ajaxserp=0 (posjet 17.6.2021).

⁸⁴ Nikolo da Cataro je latinizirano ime Nikole, biskupa iz Modruša (lat. *Modrussensis*). Nakon studija u Veneciji (1434-1455) gdje je diplomirao filozofiju i teologiju, postao je benediktinski opat Svete Lucije kod Baške (otok Krk), biskup Segne 1457, zatim Modruša u Hrvatskoj (1461). Imenovan je papinskim legatom na dvoru Stefana Tomaševića u Bosni, a zatim se s Matijom Korvinom, sa zadatkom pokretanja unitarne akcije protiv Turaka, nakon pada Bosne (1463) vratio u Italiju gdje je bio guverner Viterba, Ascolija, Fanoa, Cesena (1464-1472).

⁸⁵ *Nicolo da Cattaro. 1631. Sacro pellegrinaggio di Loreto con tutte quelle circostanze e condizioni che si ricercano per farlo christianamente in maniera che sia grato alla Divina Maesta e profittevole all'anima di quelli che lo fanno composto da fra Nicolo da Cattaro ... In Iesi: per Gregorio Arnazzini* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=568969> (posjet 17.7.2021).

⁸⁶ *La S. Casa visitata del padre fra Girolamo da Mondolfo predicatore capuccino. Dedicata al [...] Pad. Antonio Maria Rossi domenicano predicatore del Duomo de Jesi dell'anno 1640. In Iesi: per Gregorio Arnazzini* https://www.europeana.eu/hr/item/2048088/oai_www_internetculturale_it_metaoicat_oai_bid_braidense_it_7_MI0185_MUS0323145 (posjet 27.2.2021); *Il sensale comedia di Bernardo Luparino dedicata. Al illustriss. sig. conte Federigo del Verme. 1643. In Spoleto: Gregorio Arnazzini* https://archive.org/details/bub_gb_4BsfN2sTpgYC;Intermedii da rappresentarsi in musica nel Filarmindo, che si दौरa recitar in Fano l'anno. In Iesi (posjet 27.2.2021.); *Gregorio Arnazzini, 1637.* Dostupno na: <https://archive.org/details/intermediidarapr00camp> (posjet 27.2.2021).

a u gornjem lijevom i donjem desnom planine sa zvijezdom na vrhu.⁸⁷ Naslovnica govori da je Arnazzini imao tiskaru i u Splitu, a što je značajan prilog u poznavanju povijesti tiskarstva u Hrvata.

Tiskarska i knjižarska obitelj Widmastad u Grazu održala je obiteljski posao dvije stotine godina da bi ga potom preuzela obitelj Leykam koja i danas ima status ugledne izdavačke kuće. Začetnik djelatnosti je bio Georg s prvim tiskarskim djelom – spisom protiv klevete isusovačkoga reda 1586. godine⁸⁸. Godinu kasnije Widmanstad otvara svoju knjižaru u Grazu kako bi stanovništvu u propagandne svrhe brzo podijelio jeftine katoličke traktate isusovca, a u kojoj su se pojavile gotovo sve brošure protiv luterana. U obiteljskom poslu Georga je nakon smrti (1618) naslijedio sin Ernst, a nakon Ernstove smrti (1635) sinovi Ferdinand i Franz uz upravu staroga kalfe Wolfa Sartorija iz Würzburga. Ferdinandova sestra Maria Susanna udala se za Johanna Beckha. Godine 1650. car Ferdinand II. produžio je privilegiju za Franza Widmanstada i njegove potomke da se isključivo bave tiskarskom umjetnošću u Štajerskoj dajući obitelji praktički monopol u tiskanju. Godine 1664. Franz Widmanstad je umro, naslijedio ga je brat Ferdinand, a po njegovoj smrti (1668) posao je preuzimao njegov brat Ferdinand. Potonjega su naslijedila djeca njihove sestre Marie Susanne Bech-Widmanstad, te se tvrtka od tada naziva Widmanstätterische Erben. Upravljanje tvrtkom bilo je u rukama Bernharda Beckh-Widmanstada. Nakon smrti Bernharda Beckh-Widmanstada, njegova udovica preuzima upravljanje tvrtkom. Udaje se za dr. Johanna Friedricha Paumanna pa jedna polovina nasljedstva pripada njemu, a druga Bernhardovu sinu, Ferdinandu Bernhardu Beckh-Widmanstadu. Johann Franz Hymmer odgovoran je za stvarno upravljanje poslovanjem. Po njegovoj smrti (1705) posao preuzima ujak dr. Gottfried Beckh-Widmanstadr. Kada je Gottfried ubijen u akciji protiv Kuruzzena, njegov je osamnaestogodišnji brat Johann Otto Beckh-Widmanstad naslijedio tiskaru. Johann Andreas Karl Franz Joseph Widmanstad, najstariji sin Johanna Otta Beckh-Widmanstada, po smrti oca preuzima tiskaru za koju nabavlja novi tiskarski materijal od tiskare Trattner iz Beča, ali iz vlastite ljevaonice. Carica Marija Terezija 1745. još jednom produžuje privilegij tiskanja Widmanstadu. Posao je u obitelji nastavljen sljedećih stotinjak godina prelazeći s oca na sina. Aloys Joseph Beckh-Widmanstad 1781. zatražio je produženje kućne povlastice u bečkoj dvorskoj kancelariji. Istodobno je njegov pomoćnik Andreas Leykam pokušao dobiti odobrenje za drugu tiskaru. I dok je zahtjev Aloysa odbijen, Andreas Leykam sudskim je ukazom cara Josipa II. 30. rujna dobio dopuštenje da u Grazu postavi

⁸⁷ *Vittori, Loreto. 1655. La Galatea dramma del caualier Loreto Vittorii da Spoleti. Dedicata all'illustriss ... d. Flauio Ghigi. In Spoletto: Gregorio Arnizzani* https://archive.org/details/bub_gb_y9oEK4I92mYC (posjet 30.3.2021).

⁸⁸ *Elis, Karlpeter. 1585. Steirische Druckgeschichte.... Graz: Widmanstad* <https://druckmuseum.elis-management.com/druck-steiermark.htm> (posjet 1.4.2021).

tiskaru o „svom trošku i riziku“. Widmanstadovom tiskarskom monopolu došao je kraj. Godine 1806. Andreas Leykam konačno kupuje tiskaru Beckh-Widmanstad i Allgemeine Zeitungsblatt für Innerösterreich nakon čega ova poznata tiskarska obitelj prestaje djelovati. Budući da je riječ o tradiciji staroj dvije stotine godina, obitelj Widmanstad (odnosno Beckh-Widmanstetter)⁸⁹ rabila je različite tiskarske znakove (očito s obzirom na pojedtine vlasnike), od kojih se neki svode na vrlo jednostavne vinjete,⁹⁰ simboličke prikaze kao što je slučaj u Boškovićevoj knjizi *De solis ac lunae*⁹¹ (digitalizirana u fondu NSK) gdje su predstavljena tri izvora vode međusobno povezana floralnim viticama na donjem dijelu, pastoralni prikaz muškarca koji leži oslonjen na lijevom boku, a u desnoj ruci drži pticu raširenih krila,⁹² ili kršćanski simbol – inicijal HS⁹³ bez gesla ili s geslom (*Nomen Domini turris fortissima* kao što je slučaj s Habelićevim *Dictionarom*).⁹⁴

Alvise Milocco (druga polovica 18. st.) posljednji je tiskar iz venecijanske obitelji, koji je u digitaliziranoj građi NSK prisutan s Fortisovom knjigom *Putovanje po Dalmaciji*⁹⁵ gdje kao tiskarski znak rabi vinjetu koja u središnjem dijelu sadrži posudu s poklopcem koja asocira na arapsko posuđe, a uokolo su motivi visećih svjetiljki i posuda povezanih vitičastim uzorkom. Alvise tiska i neke druge znakove na svojim djelima kao npr. motiv prekriženog poljoprivrednog oruđa⁹⁶

⁸⁹ Kod njih je i Bernard Kržnaj objavio svoj *Parergon theologicum dogmatico-critico-polemicum ex universa theologia. Graecii, typis haeredum Widmanstadii*, 1764.

⁹⁰ ELIS 1585.

⁹¹ *Bošković, Josip Ruđer. 1765. De solis ac lunae defectibus libri V. p. Rogerii Jos. Boscovich Societatis Jesu. Graeci: typis Haeredum Widmanstadii* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10570&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10570&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 17.8.2021.)

⁹² *Newton, Isaac. 1747. Optices: libri tres... Graecii: Typis haeredum Widmanstadii*

⁹³ *Prima elementa arithmeticae, algebrae, geometriae, trigonometriae planae, et sphaericae, arhitecturae civilis ac militaris... 1757. Graecii: Typis Haeredum Widmanstadii* https://www.bing.com/images/search?view=detailV2&ccid=UUMISDVD&id=75C33D14A9A0430FA2C0D938A255A59B4C1AB21F&thid=OIP.UUMISDVDnA9OC3rTBk1qpAHaHa&mediurl=https%3a%2f%2fwww.libreriantiquaria.com%2f83115-thickbox_default%2fprima-elementa-arithmeticae.jpg&exp=600&expw=600&q=prima+elementa+arithmeticae%2c+algebrae%2c+geometriae%2c+trigonometriae&simid=608040036877534516&ck=13136BC588A36831F0A718EA0150DB58&selectedIndex=3&FORM=IRPRST&ajaxhist=0 (posjet 16.6.2021).

⁹⁴ *Habelić, Juraj. 1670. Dictionar ili Rechi szlovenszke vzexega ukup zbrane, u red pofztaulyene i diachkemi zlahkotene, trudom Jurja Habelicha massnika Tovarustva Jesusevoga, na pomoc napredka u diachkom navuku skolneh mladenczeu horvatzskoga i szlovenszkoga naroda. Stampano u Nemskom Gradcz: pri Odvetku Widmanstadiussa* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10719> (posjet 19.8.2021).

⁹⁵ *Fortis, Alberto. 1774. Viaggio in Dalmazia dell' abate Alberto Fortis. In Venezia: presso Alvise Milocco, all' Apolline* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=12874&tify={%22pages%22:\[1\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=12874&tify={%22pages%22:[1],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 20.3.2021).

⁹⁶ *Il gentiluomo coltivatore o corpo computo d' agricoltura... 1773. In Venezia: Apresso Alvise Milocco* <https://www.lacasadelcollezionista.it/libri-bandi-epoca/scienza-e-tecnica/agricoltura-griselini>

ili jednostavniji motiv vinjete.⁹⁷ I njegov prethodnik Benedetto Milocco rabio je vinjetu kao tiskarski znak,⁹⁸ ali i znatno složeniju kompoziciju – kuglu oko koje se ovijaju slike astroloških znakova, dok na kugli sjedi dječak koji u rukama drži natpis *Ex omnibus unum*. Kugla stoji na galiji koja je naoružana topom, ispod nje su morske ribe i hobotnice, s lijeve strane je svitak, slikarska paleta s kistovima, knjiga, truba, papinska kruna i križ, a s desne strane trokut, šestar, vrh helebarde i strijele.⁹⁹ Najraniji tiskar iz obitelji Milocco (druga polovica 17. st.) Domenico rabi motiv ruže,¹⁰⁰ žene-kraljice,¹⁰¹ mača i krune,¹⁰² motiv stabla s arhitekturom u pozadini.¹⁰³

francesco-quotil-gentiluomo-coltivatorequot-venezia-alvise-milocco-1769---1783-23-tomi-ognuno-con-argomenti-a-se-stanti-tomo-vi-anno-1773.html i https://www.google.hr/search?q=il+gentiluomo+coltivatore&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwiM3sHDhJ7uAhXHNuwKHVwyBPoQ_AUoAXoECAYQAw&biw=1920&bih=969#imgrc=2LaxromDpuFHeM (posjet 12.2.2022).

⁹⁷ *Memoria sopra la coltivazione delle vigne del signor Gabriello Anet vignajuolo a Chailly membro della societa economica di Vevay tradotto dal francese. 1781. Venecija: Apresso Alvise Milocco* https://www.google.com/search?rlz=1C1GCEU_hrHR828HR828&sxsrf=ALeKk01cgIyE2kuZfOdmmYeeDCOfm0e0A:1610716802960&source=univ&tbm=isch&q=alvise+milocco+memoria+sopra+la+coltivazione&sa=X&ved=2ahUKEwiev7Wg57uAhVFKuwKHYn2DYoQjJkEegQIBBAb&biw=1920&bih=969#imgrc=D67K-DoFmcZnlM (posjet 6.3.2022).

⁹⁸ *Istruzione di Francesco Grisellini per la coltura de' mori bianchi secondo il metodo de' veronesi, tratta dal Giornale d'Italia d'agricoltura, ec., ed in grazia de' campagnuoli, di considerabili giunte arricchita, oltre alla rappresentazione, in ventisette tavole incise in rame, di tutte le operazioni necessarie a tale coltura. 1768. Venezia: a spese di Benedetto Milocco* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/92004/BNCF_BNCF_CAPRMISC12550IHUEM3_it.html?q=milocco#dclid=1607936059876&p=5 (posjet 22.4.2021).

⁹⁹ *Pivati, Gianfrancesco. 1749. Nuovo Dizionario Scientifico e curioso. In Venetia: per Benedetto Milocco* http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ161581002 (posjet 12.2.2022.)

¹⁰⁰ *La novissima Grammatica delle trè lingue italiana, francese e spagnuola cioè la francese, e italiana di Gio. Alessandro Lonchamps & la spagnuola di Lorenzo Franciosino ... ; con l'aggiunta dell'interprete sinottico del Sig. Angelo da Firenze ... ; Con alcuni dialoghi in fine, che contengono moti acuti, e maniere di dire per chi desidera far viaggio; Di nouo corretta dal S.D. Gio. Le Page. 1673. In Venetia: Domenico Milocco* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/9200110/BibliographicResource_1000126577389.html?q=domenico+miloco#dclid=1614671836513&p=1 (posjet 17.11.2020).

¹⁰¹ *Fiorelli, Giacomo. 1679. La monarchia d'oriente... In Venetia: per Domenico Milocco* https://books.google.hr/books?id=s8gtMBWoiKYC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (posjet 4.11.2021).

¹⁰² *Conti, Angelo. 1690. Vera e distinta relatione della spedizione e funtione fatta dall'illustrissimo e reuerendissimo monsignor D. Michel' Angelo Conti. In Venezia: Apresso Domenico Milocco* https://openlibrary.org/books/OL23665803M/Vera_e_distinta_relatione_della_speditione_e_funtione_fatta_dall'illustrissimo_e_reuerendissimo_mons (posjet 5.12.2020).

¹⁰³ *La volpe Ha lasta el Pelo fotto Vienna... 1684. In Venetia: Presso Domenico Milocco e Pietro Zini* <http://www.internetculturale.it/jmms/iccviewer/iccviewer.jsp?id=oai%3A193.206.197.121%3A18%3AVE0049%3ABVEE040457&mode=all&teca=marciana> (posjet 1.12.2020).

Venecijanski tiskar Domenico Lovisa, poznat kao tiskar venecijanskih veduta,¹⁰⁴ tiskao je Vitaljićeva *Istumacjenja*¹⁰⁵ (Sl. 4) i kao tiskarski znak upotrijebio kompoziciju koja prikazuje interijer u kojem kralj svira harfu s pogledom uperenim kroz prozor gdje se vidi golub u letu. Lovisa često koristi tiskarske znakove koji odražavaju sadržaj djela: lik muškarca ogrnut srednjovjekovnim plaštem s kapom na glavi i otvorenom knjigom u ruci,¹⁰⁶ posudu s cvijećem,¹⁰⁷ a i tradicionalni kršćanski akronim IHS.¹⁰⁸

Obitelj Remondini bila je poznata tiskarska obitelj aktivna u Veneciji dva stoljeća.¹⁰⁹ Tvrtku Remondiana osnovao je Giovanni Antonio (Padova 1634. – Bassano 1711), trgovac vunom, svilom i željeznim alatima u Basanu (oko 1650). Tiskarsku aktivnost započeo je izradom svetih slika nastalih tehnikom drvoreza. Njegova prva datirana knjiga je *Sublimirana poniznost* (1661) nakon koje je slijedila intenzivna proizvodnja jeftinih i nekvalitetnih devocijskih knjižica i popularnih pripovijest, a važan tiskarski poduhvat bilo je tiskanje latinskog rječnika C. Calderinija (1670), što se pokazalo profitabilnim više od četrdeset godina. Nasljednik tiskare bio je njegov sin Giuseppe (Bassano 1672. – oko 1750), koji je promovirao izvoz i od Republike dobio monopol na proizvodnju i prodaju pozlaćenih i srebrnih papira (1739). Giuseppe je osnovao tiskaru u Veneciji gdje je njegov sin Giovan Battista (Bassano 1713. – Castello Tesino 1776) pozvao najbolje gravere tog vremena na suradnju. Nakon stoljeća rada, tiskara Remondini imala je 18 preša za tipografske i ksilografske otiske, 24 za bakroreze, opremu za tisak posebnih papira i tapeta, 4 tvornice papira i ljevaonicu s više od 1.000 radnika. U tiskari su radili mnogi talentirani graveri koji su proizvodnju doveli na europsku razinu. Sa sinom Giovana Battiste, Giuseppeom

¹⁰⁴ *Il gran Teatro di Venezia, ovvero raccolta delle principali vedute e pitture che in essa si contengono* (1720), objavljeno u dva sveska koji sadrže preko 120 grafika.

¹⁰⁵ *Vitaljić, Andrija. 1703. Istumaccenye pisnih Davidovih u spivanya slovinska sloxeno s pridgovorom i s nadodanyem svarh svake pisni: i nayposlie Razgovor yedan meu Issukarstom na krixu i meu karstyaninom v pisni slovinske prinesen na vecchie slavu Boxju i na duhovnu korist virmih karstyanih po popu Andrii Vitaglicchiu, Viscaninu iz Comise. U Bnecic: po Dominiku Lovisa* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=566961> (posjet 21.11.2020).

¹⁰⁶ *Bonicelli, Giovanni. [?]. Il dottor Baccheton. Comedia ridicolosissima del dottor Bonuicin Gioanelli. Venetia: Domenico Lovisa* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/2048088/oai_www_internetculturale_it_metaoicat_oai_bid_braidense_it_7_MI0185_BVEE024630.html?q=domenico+lovisa#dcId=1614852521313&p=2 (posjet 11.12.2020).

¹⁰⁷ *Intermezzi comici nell'opera dell'Eumene aut prodesse volunt, aut delectare poetae. Hor. poet. 1709. Venetia: Domenico Lovisa* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/2048088/oai_www_internetculturale_it_metaoicat_oai_bid_braidense_it_7_MI0185_MUS0320582.html?q=domenico+lovisa#dcId=1614852521313&p=3 (posjet 13.12.2020).

¹⁰⁸ *Bagnati. Simone. 1722. L'anima in solitudine in un giorno d'ogni mese per santificar la morte colle massime degli esercizi spirituali di S. Ignazio... Venetia: Domenico Lovisa* <https://classic.europeana.eu/portal/hr/search?page=3&q=domenico+lovisa&view=grid> (posjet 20.12.2020).

¹⁰⁹ *Storia dela familia Remondini* <http://www.remondini.net/newsite/?q=system/files/storia%20della%20famiglia%20Remondini.pdf> (posjet 20.12.2020).

(Bassano 1754-1811), kuća je proizvela najvrjednija izdanja, uz suradnju Gambe, direktora tiskare i kolekcionara. Giuseppeov brat Antonio Bartolomeo, proslavio se diljem Europe svojim halkografijama. Giuseppeov sin Francesco Girolamo (1773-1820) uzalud je pokušavao spasiti tvrtku potresenu pravnim sporovima i političkim događajima. Nazadovanje je nastavljeno i pod njegovom suprugom Gaetanom Baseggio i njihovom kćeri Teresom Gioseffom (1817-1873). Do potpune propasti došlo je 1859. i 1860. kada Remondinijevi zatvaraju tiskare, rasprodaju materijal, a oprema koju je 1893. kupio A. Bertarelli pohranjena je u Milanu u Castello Sforzesco.

Kod Remondinija Bošković je tiskao svoje djelo *Theoria philosophiae*¹¹⁰ u kojoj je otisnut tiskarski znak pastoralnog motiva: okrunjena kraljica u sjedećem položaju u desnoj ruci drži žezlo, a u lijevoj pridržava gusku, s njezine lijeve strane su dva anđela, a njoj zdesna u pozadini nalazi se utvrda. Sklonost pastoralnim ili romantičnim kompozicijama Remondinijevih znakova vidljiva je i u nekim drugim izdanjima: npr. motiv muškarca koji sjedeći čita knjigu i žene koja se naviruje¹¹¹ ili košare s ružama.¹¹² Jedan od znakova koje Remondini tiskaju su i isprepleteni inicijali.¹¹³

Tijekom 18. st. obitelj Occhi smatrana je najvažnijim tiskarima i knjižarima hrvatske knjige u Veneciji, ali i u Dubrovniku krajem stoljeća. Razlog zbog kojeg je obitelji Occhi bila vezana uz Hrvate i njihov jezik leži u čestim pristajanjima brodova koji su dolazili s hrvatske obale, zbog čega su stizali i mnogi koji su željeli kupiti knjigu na hrvatskom jeziku. Bartolo Occhi prvi je i najznačajniji tiskar hrvatskih knjiga iz obitelji Occhi. Svoju tiskaru i knjižaru je smjestio na Rivi dei Schiavoni ili, kako su je sami zvali, Riva od Harvatov. Ta je obala bila na povoljnoj poziciji (veliki promet vezan uz iskrcaj i ukrcaj robe), gdje je Occhi nudio Hrvatima knjige na hrvatskom jeziku.¹¹⁴ Najznačajniji pripadnici obitelji bili su Bartolomeo (Bartolo, Bartul) koji je na hrvatskom jeziku tiskao *Jarulu*, pripovjedno djelo u stilu Jurja Barakovića i *Život kraljice Olive K. Ivanovića* 1702, a 1703. Gundulićevu poemu *Suze sina razmetnoga* (koja je tada otisnuta u četiri

¹¹⁰ Bošković, Ruđer Josip. 1763. *Theoria philosophiae naturalis redacta ad unicam legem virium in natura existentium. Venetiis: ex typographia Remondiniana* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?objekt=view&id=10572&tify={%22pages%22:\[1\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?objekt=view&id=10572&tify={%22pages%22:[1],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 29.2.2021).

¹¹¹ Noghera, Giovanni Batista. 1773. *Riflessioni su la religione rivelata e particolarmente sul cristianesimo. Bassano: Remondini* https://www.google.com/search?q=giovanni+Battista+Remondini&rlz=1C1GCEU_hrHR828HR828&sxsrf=ALeKk00Th7h2NPdsegplEiOd-AvQcOxXGQ:1611667867324&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEw7OjV2rnuAhW GyIUkHV73BPo4ChD8BSgBegQIARAD&biw=1920&bih=969#imgre=TeBpbmaQCptJhM (posjet 14.2.2021).

¹¹² http://digitale.beic.it/primo_library/libweb/action/search.do?fn=embed&ct=search (posjet 13.3.2021).

¹¹³ Remondini, Giovanni Antonio https://it.wikipedia.org/wiki/File:Remondini_GiovanniAntonio.jpg (posjet 14.3.2021).

¹¹⁴ LAKIĆ 2011.

izdanja). Simone (Scimun) je tiskao hrvatske knjige od 1743. do 1764, a njegovo se ime pojavljuje u impresumu izdanja sve do 1840. pa se pretpostavlja da su mu nasljednici bili istoga imena ili su se koristili njegovim imenom. Domenico je bio brat poznatijega Simonea dok je Carlo Antonio (Karlo Antun) 1782. otvorio prvu tiskaru u Dubrovniku u kojoj je objavljivao djela na hrvatskom, uglavnom vjerskoga značaja. U trima digitaliziranim naslovima zastupljenima u NSK¹¹⁵ Bartolo Occhi otiskuje isti tiskarski znak – ženska glava smještena u niši iznad koje je košarica s voćem, s lijeve i desne strane su ptice raširenih krila. Tiskarski znakovi rađeni su tehnikom drvotiska i slabije su kvalitete.

Antonio Fulgoni (oko 1728. – cca 1808) bio je rimski tiskar i knjižar čije djelovanje se smješta u razdoblje od 1751. do 1807. Prije samostalnog obavljanja djelatnosti radio je u tiskari Antonia de Rossija. Godine 1794. bio je administrator u tiskari *Stamperia di propaganda fide*. Nakladnik je početnice za učenje čitanja *Bukovgnak*¹¹⁶ s tiskarskim znakom koji u štitu kopljastog zaobljenog oblika sadrži prikaz labuda, gdje štit s donje strane pridržavaju dva mitološka lika, dok su na gornjim vrhovima lavlje glave i floralni motivi. Osim ovoga znaka zastupljenog u fondu NSK, Fulgoni otiskuje i onaj s prikazom štita horizontalno podijeljenog prelomljenom gredom, gdje su u gornjem polju tri cvijeta, u donjem krava koja pase¹¹⁷ te ponovno rabljen štit podijeljen na četiri polja: gornje desno polje je okomito podijeljeno na dva dijela gdje je zrcalna slika 3 lisice i tri ljiljana, u gornjem lijevom je propeta lisica, u donjem desnom je harfa, a donje lijevo polje dijagonalno projicira gornje desno polje.¹¹⁸

¹¹⁵ Baraković, Juraj. 1702. *Giarula uressena zvityem od scest vichof svita / sloxena u slovinschi giazich po Giurgiu Barachovichiu Zadrarinu. U Bnecich: pri Bartolu Occhi knigaru na Riui Schiauanschoi pod slamenim S. Dominica* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=567960&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=567960&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 24.3.2021). Ivanišević, Ivan. 1703. *Kitta cvitya razlikova / gospodina Ivana Ivaniscevichia, vlast. Brasckoga. In Venetia: si vende da Bartolo Occhi, su la Riua de 'Schiauoni appresso il ponte della Madonna all'insegna di San Domenico* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=568816&tify={%22pages%22:\[1\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=568816&tify={%22pages%22:[1],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 24.3.2021). Gundulić, Ivan. *Suze sina rasmethoga. 1703. In Venetia: si vende da Bortolo Occhi ...* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10460&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10460&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 24.3.2021).

¹¹⁶ *Bukovgnak schiavetanski za nauk male dizze u Dalmazij ponovglien, i popravan. 1788. U Rimu: po Antonu Fulgonu, litta* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=15470&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=15470&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 24.3.2021).

¹¹⁷ Dolce, Federico. 1792. *Descrizione di dugento gemme antiche nelle quali si contiene un saggio del vario disegno usato dalle più colte antiche nazioni. Rome: Antonio Fulgoni* <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2020/music-continental-books-and-medieval-manuscripts/dolce-descrizioni-di-dugento-gemme-antiche-rome> (posjet 24.3.2021).

¹¹⁸ Poli, Pietro. 1783. *Piano de' studj per servire alla educazione domestica della gioventù coll'aggiunta di una introduzione alla scienza de' doveri per uso specialmente di quelli, che bramano abilitarsi alle cariche civili ed ecclesiastiche. Roma: Fulgoni* https://archive.org/details/bub_gb_VoitaE6YxbwC/page/n3/mode/2up (posjet 23.6.2021).

Venanzio Monaldini bio je knjižar, tiskar knjiga i zemljopisnih karata u drugoj polovici 18. i na početku 19. stoljeća. Nije poznato je li se radilo o obiteljskom poslu ili je Venanzio bio jedini predstavnik obitelji u tiskarstvu. Njegov opus prvenstveno je bio usmjeren na tiskanje zemljopisnih karata,¹¹⁹ pogotovo onih koje prikazuju okolicu Rima,¹²⁰ od kojih su mnoge objavljene i u engleskom izdanju. S Arthurom Johnom Struttom objavljivao je tjednik *Roman Advertiser: Journal of Science, Literature and Fine Arts*. U suradnji s tipografom Komarekom kao tiskar objavio je Boškovićevu raspravu *De viribus vivis*¹²¹ gdje kao tiskarski znak koristi prikaz pegaza u skoku u čijem podnožju su kutomjer, šestar, otvorena knjiga, globus i zmija, a uz moto *Perennitas laudi*. Lik sjedećeg Krista koji u lijevoj ruci drži križ dok kažiprstom pokazuje prema Svevišnjemu čija nazočnost je naznačena gustim oblacima s hramom u pozadini također je jedan od znakova koje koristi Monaldini,¹²² kao i motiv orla koji u kljunu drži zmiju.¹²³

Giovanni Generosi Salomon, koji se javlja kao tipograf kod Monaldinija, tiskao je nekoliko Boškovićevih djela, s različitim tiskarskim znakovima. Tako koristi ovalni oblik horizontalno djelomično podijeljen na dva dijela, gdje je u gornjoj polovici nasmiješeno sunce iznad kojega je baldahin, a u donjoj polovici apstraktni i floralni motiv,¹²⁴ zatim lik dječaka smještenog u oblik nalik vazi, koji u rukama drži grančicu i šestar, okružen šestarom, kutomjerom i kuglom dok su okolo smješteni floralni i animalni motivi,¹²⁵ ili ovalni oblik tiskarskoga znaka s okrunjenim kra-

¹¹⁹ *Geographicus: rare antique maps*. https://www.geographicus.com/P/ctgy&Category_Code=monaldini (posjet 29.3.2022).

¹²⁰ *Bildkatalog der Rompläne online* <http://fmdb.biblherztz.it/cipro/FMPro?-db=pdr.fp5&-lay=layoutadmin&-sortfield=data&-Format=CIPROresultspdrdeuopen.htm&editore=Monaldini,%20Venanzio&-Find> (posjet 23.6.2021).

¹²¹ *Bošković, Ruđer Josip. 1745. De viribus vivis dissertatio auctore p. Rogerio Josepho Boscovich S. J., matheos professore in Collegio Romano. Romae: sumptibus Venantii Monaldini, bibliopolae in Via Cursus, typis Komarek* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10831&tify={%22pages%22:\[5\],%22panX%22:0.5,%22panY%22:0.656,%22view%22:%22scan%22,%22zoom%22:0.373}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10831&tify={%22pages%22:[5],%22panX%22:0.5,%22panY%22:0.656,%22view%22:%22scan%22,%22zoom%22:0.373}) (posjet 14.10.2021).

¹²² *Gattico, Giovanni Battista. 1770. De oratoris domesticis et De usu altaris portatilis auctore P.D. Johanne Baptista Gattico Novariensi ... Romae: sumptibus Venantii Monaldini, et Natalis Barbiellini bibliopol.* https://archive.org/details/bub_gb_zYd8z9IMje8C/page/n3/mode/2up (posjet 14.10.2021).

¹²³ *Bisso, Giovanbatista. Introduzione alla volgar poesia. 1777. In Roma: Nella stamperia Zempel; a spese Venanzio Monaldini, mercante di libri* <https://www.libreria.govi.com/typo3temp/pics/5155d89a83.jpg> (posjet 14.10.2021).

¹²⁴ *Bošković, Josip Ruđer. 1753. De lunae atmosphaera dissertatio, auctore p. Rogerio Josepho Boscovich, Societatis Jesu publico matheos professore in Collegio Romano. Romae: ex typographia Generosi Salomoni in Foro Sancti Ignatii, apud Venantium Monaldini bibliopolam in Via Cursus* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10575&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10575&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 7.5.2021).

¹²⁵ *Bošković, Ruđer Josip. 1753. Ecloga recitata in publico Arcadum consessu primo Ludorum Olympicorum die quo die Mich. Joseph Moreius ... effigies formandas jaculorum ludo substituerat.*

ljem u sjedećem položaju koji u desnoj ruci drži otvorenu knjigu, a u lijevoj buket cvijeća, uz moto *Virtus sibi praemium*.¹²⁶ Uz navedene primjere, digitalizirane u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Salomon tiska i tiskarske znakove s tipičnim baroknim prikazima ljudskih likova (dva krilata anđela u medaljonu kojega pridržavaju dvije sfinge,¹²⁷ muški lik u poluležećem položaju koji u desnoj ruci drži rog s plodovima, u lijevoj lopatu, a oslonjen je na vrč iz kojega istječe voda,¹²⁸ motivom mrtve prirode¹²⁹ kao i znakove s floralnim¹³⁰ motivima.

Giovanni Giacomo Komarek (1650-1705), koji se nekada javlja i s pridjevkom Boemo kojim upućuje na svoje češko podrijetlo (rođen u Hradecu Kréalové), bio je nećak češkoga tiskara Zaccaria Domenica Acsamiteka. Iako u današnje vrijeme relativno nepoznat, u drugoj polovici 17. i početkom 18. stoljeća slovio je kao znameniti rimski tiskar. Zahvaljujući ujaku Acsamiteku koji je radio za tisak Propaganda Fide, stigao je u Rim gdje je otvorio prvu tiskaru Angelo Custode. Nakon ujakove smrti od ujakova tasta i sina zatražio je administrativni položaj u *Propagandi Fide* - tiskari Propaganda Fide. Tiskarske radionice držao je kod Fontane di Trevi, Torre del Grillo, te na otoku smještenom „nasuprot samostana“. Nakon njegove smrti tiskaru su preuzeli njegova supruga Lavinia, a potom kćeri Ludmila i Vittoria, a naslijedio ih je nećak Francesco Bizzarini koji je uz tiskaru i knjižaru nabavljao knjige i za Vatikansku knjižnicu. Knjige koje su se tiskale u Komarekovo tiskari sadržajno su bile raznolike – od teologije, književnosti, djela na orijentalnim jezicima do medicine, glazbe, tehnike (npr. Boškovićevu knjigu *De novo telescopii usu ad objecta coelestia determinanda*, 1739).¹³¹ Tiskara Komarek

Romae: Ex Typographia Generosi Salomoni [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10835&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10835&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 14.10.2021).

¹²⁶ Bošković, Ruđer Josip. 1754. *De continuitatis lege et ejus consecariis pertinentibus ad prima materiae elementa eorumque vires dissertatio, auctore Rogerio Josepho Boscovich ... Romae: ex Typographia Generosi Salomoni* <http://virtualna.nsk.hr/boskovic/de-continuitatis-lege-et-ejus-consecariis/> (posjet 14.10.2021).

¹²⁷ *De nummis aliquot aereis uncialibus epistola*. 1778. *Romae: Ex typographia Generosi Salomoni* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/418/BVMDefensa_bib_BMDB20180055393.htm?query=salomoni#dcId=1614692348281&p=1 (posjet 14.10.2021).

¹²⁸ Eschinardi, Francesco. 1750. *Descrizione di Roma e dell'agro Romano. In Roma: per Generoso Salomoni* <https://www.e-rara.ch/zut/content/zoom/8997787> (posjet 13.4.2022).

¹²⁹ *Gli atti di Santa Cecilia vergine e martire*. 1775. *In Roma: per Generoso Salomoni* <https://www.e-rara.ch/zuz/content/zoom/7708001> (12.5.2021).

¹³⁰ Bošković, Antono Baldelli Fulginate. 1753. *Institutiones philosophicae ab Antonio Baldelli Fulginate Umbrorum collegii alumno ad disputandum propositae sub auspiciis ... Caroli Mariae Sagripante S.R.E. cardinalis ... In collegio Romano Societatis Jesu. Romae ex typographia Generosi Salomoni in foro Sancti Ignatii* https://archive.org/details/bub_gb_zQC27RrpWXoC (posjet 22.5.2021).

¹³¹ BOHADLO, Stanislav. Giovanni Giacomo Komarek Boemo, (1648 Hradec Králové – ante 9.4.1706 Řím), hradecký (noto)tiskař v Římě. <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/115218> (pristup 17.5.2021); Mauro Ruggiero. Jan Jakub Komárek, a Czech printer in 17th century Rome. <http://www.cafeboheme.cz/jan-jakub-komarek-a-czech-printer-in-17th-century-rome/> (pristup 22.5.2021).

tiskala je pet Boškovićevih naslova¹³² od kojih su dva iz fonda NSK digitalizirana,¹³³ (Sl. 1) a u kojima koristi tiskarske znakove s prikazom Aladinove svjetiljke iz koje izlazi dim, te motiv pegaza u skoku. Druga Komarekova izdanja sadrže znakove s animalnim, humanoidnim i floralnim motivima,¹³⁴ motivom krilatoga zmaja,¹³⁵ uporabnoga predmeta,¹³⁶ mrtve prirode,¹³⁷ i s heraldičkim motivom.¹³⁸

Članovi talijanske obitelji Pagliarini koja je djelovala u Rimu više od stoljeća istaknuli su se kao tiskari, nakladnici i knjižari. Izvorno potječu iz Arezza odakle je u Rim došao Marko Antonio u drugoj polovici 17. stoljeća. Njegovi sinovi Lorenzo i Tommaso postali su knjižari prvotno radeći s Giovannijem Battistom Damianijem, da bi kasnije Lorenzo otvorio vlastitu knjižaru na Piazza della Minerva. Brat Tommaso imao je svoju knjižaru i usko surađivao s dominikancima, posebice s papom Bendiktom XIII. čiji je bio najdraži tiskar. Braća su prvu zajedničku knjigu tiskala 1718. Nakon Lorenzove smrti 1725. posao je preuzeo Tommaso razvivši ga kao središnje mjesto najučenijih osoba toga vremena. Oko 1728. u tipografiji se javlja pod imenom Pallade. Nakon 1731. u posao se uključuju Tommasovi sinovi Nicolò i Marco, a uz financijsku pomoć kardinala Corinija 30-ih godina nabavljaju novu tiskarsku opremu. Nakon Tommasove smrti 1741. braća Nicolò i Marco dalje razvijaju tiskaru uz pomoć pape Benedikta XIV. nastavljajući usku suradnju s dominikancima. Godine 1747. postali su i službeni tiskari Sveučilišta Coimbra. Zbog sukoba s isusovcima Nicolò je bio optužen za jansenizam i antiisusovstvo i osuđen na zatvorsku kaznu, a Marco je tiskarsku djelatnost nastavio izdajući djela samo pod svojim imenom. Nakon njegove smrti

¹³² 1741. *De natura et usu infinitorum & infinite parvorum...*; 1746. *De cometis ...*; 1747. *Dissertationis de maris aestu...*; 1748. *Dissertationis De lumine pars secunda...*; 1745. *De viribus vivis...*

¹³³ Bošković, Ruđer Josip. 1747. *Dissertatio de maris aestu. Romae: ex typographia Komarek* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10837> (posjet 13.4.2022); Bošković, Ruđer Josip. *De viribus vivis ...* 1754. *Romae: sumptibus Venantii Monaldini, bibliopolae in Via Cursus, typis Komarek* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10831> (posjet 27.5.2021).

¹³⁴ Putei, Andrea. 1693. *Perspectiva pictorum et architectorum Romae: Komarek* https://archive.org/details/gri_33125008639367/page/n5/mode/2up (posjet 12.3.2022); Gattico, Joanne Baptista. 1746. *De oratoriis domesticis Romae: Generosi Salomoni* https://www.europeana.eu/en/item/9200110/BibliographicResource_1000126559012 (posjet 9.9.2020).

¹³⁵ Meyer Orlandese, Cornelio. 1696. *L'arte di rendere i fiumi navigabili... Romae: Komarek* <https://i.pinimg.com/originals/90/18/af/9018afc5363713b86986756fda2c8da9.jpg> (posjet 14.10.2020).

¹³⁶ *Sacri aedificiis a Constantino Magno 1693. Roma: Komarek* (https://live.staticflickr.com/4776/25914583947_b752aa4373.jpg) (posjet 2.11.2020).

¹³⁷ Ciampini, Giovanni Giustino. 1691. *Sacro-historica disquisitio de duobus emblematicis, quae in cimelio Roma: Komarek* <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/G2RSSAWGKOKMZFXZICVUATYBUZ6D465Q> posjet 14.4.2021).

¹³⁸ Ciampini, Giovanni Giusto. 1690. *Vetera monumenta.... Romae: Komarek* <https://archive.org/details/veteramonimentai00ciam/page/n5/mode/2up> (posjet 14.4.2021).

1791. Nicolò je nastavio obiteljski posao u suradnji s nećacima, a jedan od njih, Tommaso, naslijedio ga je nakon smrti 1795. Tommaso se istaknuo kao aktivan tiskar djela iz područja arheologije, književnosti i matematike. Palearini (Marco i Nicolò) tiskali su djela Ruđera Boškovića, od kojih su dva naslova digitalizirana u NSK.¹³⁹ (Sl. 2) Tiskarski znakovi braće Palearini bogato su ukrašeni i složeni: heraldički motivi s bogatom krunom odnosno antički motivima.¹⁴⁰ Kroz više od stotinu godina djelovanja ove tiskarske obitelji, motivi znakova su vrlo raznoliki: svežanj klasova pšenice preko kojega su prekriveni toljaga i strijela oko koje se ovijaju dvije zmijske,¹⁴¹ štit koji je gredama podijeljen na tri vertikalna polja, a naslonjen je na dva ukrštena ključa,¹⁴² unutar vitičastog sročolikog okvira orao raširenih krila¹⁴³ ili uporabni predmet.¹⁴⁴ Marco koristi i druge tiskarske znakove: u ovalnom okviru rimski vojnik u poluležećem položaju, s kopljem u jednoj i štitom u drugoj ruci, s lijeve strane je stup na čijem podnožju su inicijali NMP¹⁴⁵ te dva antička lika koji u sredini pridržavaju heraldički štit.¹⁴⁶

Bečki tiskar Johann Thomas Trattner (na naslovnim listovima knjiga koje je tiskao u Hrvatskoj potpisivao se kao Ivan Tomaš Trattner) dobio je 29. siječnja 1773. privilegij za osnivanje tiskare u Varaždinu. Za knjige koje je tiskao imao je

¹³⁹ Bošković, Ruđer Josip. 1758. *In nuptiis Joannis Corarii et Andrianae Pisauriae.... Romae: ex typographio Palladis, excudebat Nicolaus et Marcus Palearini* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10573> (posjet 7.5.2021). i Bošković, Ruđer Josip. 1751. *De centro gravitatis dissertatio. Romae: Typis et sumptibus, Nicolai et Marci Palearini* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10833> (posjet 7.5.2021).

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Gori, Antonio Francesco. 1751. *Symbolae litterariae, opuscula varia philologica, scientifica, antiquaria, signa, lapides, numismata, gemmas et monumenta medii aevi, nunc primum edita complectentes. Romae: Ex typographio Palladis: Sumptibus Nicolai et Marci Palearini* <https://archive.org/details/symbolaelitterar01gori/page/n5/mode/2up> (posjet 4.3.2021).

¹⁴² Concina, Daniele. 1848. *In Epistolam Encyclicam Benedicti XIV adversus usuram commentarius: quo illustrata doctrina catholica Nicolai Broedersen ... Romae: ex typographia Palladis* <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5317983336&view=1up&seq=7> (posjet 3.6.2021).

¹⁴³ Bonamici, Filippo. 1753. *Philippi Bonamici De claris pontificiarum epistolarum scriptoribus ad Benedictum XIV Pont. Max. liber. Romae: ex Typographia Palladis* <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5325118710&view=1up&seq=7>; Gradenigo, Giovanni Girolamo (posjet 15.7.2021).

¹⁴⁴ Santo, Teodoro del Espíritu. 1743. *Tractatus Dogmatico-moralis De Indulgentiis: In Duas Partes Distributus ... ; Pars Secunda De Indulgentiis In Particulari. Romae: ex typographia Palladis* <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5322451743&view=1up&seq=5> (posjet 13.7.2021).

¹⁴⁵ https://www.google.com/search?q=niccolo+i+marco+palearini&rlz=1C1GCEU_hrHR828HR828&sxsrf=ALeKk00hr6k9jg8uk3yli86QvqP-kY1RmQ:1610973727541&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKewj30JbmwKXuAhVaQkEAHUIvCbKQ_AUoAXoECBAQAw&biw=1920&bih=969#imgrc=Pw3iRqbx5wBAM (posjet 2.7.2021).

¹⁴⁶ *Benedicti XIV pont. opt. max. olim Prosperi Card. de Lambertinis ... De seruatorum Dei beatificatione et beatorum canonizatione liber primus. 1747. Rome: Palearini* https://www.europeana.eu/en/item/9200110/BibliographicResource_1000126608761 (posjet 2.10.2020).

dozvolu prodaje, pri čemu ga nitko nije smio ometati ni osnovati drugu tiskaru. Nakon toga je u Beču 15. prosinca 1773. sklopljen ugovor između Julijane Jandera i Trattnera, kojim Julijana Jandera predaje Trattneru cjelokupnu tiskaru. Istoga dana, 15. prosinca 1773. sklopljen je u Beču ugovor između Trattnera i Josipa Karla Kotschea (koji je osim što je bio tiskar, kraće vrijeme bio i nadglednik dimnjaka i tržišni inspektor) o vođenju novoosnovane Trattnerove tiskare i knjižare u Varaždinu. Josip Karlo Kotsche i Julijana Jandera vjenčali su se 16. siječnja 1774. u crkvi sv. Marije u Zagrebu. Nakon požara u Varaždinu, 25. travnja 1776. Kotsche se s tiskarom, knjižarom i obitelji vraća u Zagreb. Od preseljenja tiskare u Zagreb pa do konačnog prekida suradnje između Trattnera i Kotschea u veljači 1779. Kotsche je, pod Trattnerovim imenom, uz kalendare tiskao još sedam raznih naslova. Zbog spora oko imovine tiskare, Kotsche i Trattner prekinuli su poslovnu suradnju. U srpnju 1786. Trattnerova tiskara i knjižara teško su stradale u požaru. Početkom 1794. Trattner je svoju zagrebačku tiskaru s knjižarom prodao biskupu Maksimilijanu Vrhovcu. Trattner u tiskarskome znaku rabi motiv tiskare tj. ženskoga lika koji sjedi u okruženju tiskare. Ovaj znak nalazi se u Boškovićevu djelu digitaliziranom u NSK u Zagrebu.¹⁴⁷ (Sl. 5) Sličan motiv ženskoga lika smještenoga u tiskarskoj radnji Trattner rabi i u nekim drugim djelima¹⁴⁸

V. Rasprava

Tiskarski znakovi u smislu likovnoga prikaza kao i moto koji se ponekad javlja, predmet su interpretacije.

Tiskarski znak belgijskoga tiskara Martina Nucija (1515-1558) u Marulićevu djelu iz fonda NSK u ovalnom okviru prikazuje rodu koja zmijom hrani stariju rodu u gnijezdu.¹⁴⁹ Roda u gnijezdu smještena je u prirodi, lijevim bokom okrenuta

¹⁴⁷ Bošković, Josip Ruđer. 1767. *Dissertationes quinque ad dioptricam pertinentes p. Rogerii Josephi Boscovich ... in regia Ticinensi Academia. Vindobona: Typis Joannis Thomae nob. de Trattner* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10568> (posjet 12.12.2021).

¹⁴⁸ [https://hagstromerlibrary.ki.se/uploads/images/322/ slideshow.jpg](https://www.bing.com/images/search?view=detailV2&ccid=5pIuChET&id=2241B8BA9BB A5F54550CC33292BFEE5C0A67CBFE&thid=OIP.5pIuChET5BUJ3kV3UjhR2QHaMl&m ediaurl=https%3a%2f%2fwww.buchfreund.de%2fcovers%2f9038%2f139894.jpg&exp=12 00&expw=706&q=johann+thomas+trattner&simid=608046917493787332&ck=317773D74 60234061B07AA8252C0EA20&selectedIndex=12&qpv=johann+thomas+trattner&FORM= IRPRST&ajaxhist=0; (posjet 3.1.2022); <a href=) (posjet 3.1.2022). https://pictures.abebooks.com/inventory/md/md8610117199_2. jpg (posjet 3.1.2022). <https://www.e-rara.ch/zuz/content/zoom/14652628>; <https://www.e-rara.ch/zuz/content/zoom/11097726> (posjet 3.1.2022).

¹⁴⁹ Marulić, Marko. 1593. *M. Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memorabilium libri sex; sive De bene beateque vivendi institutione ad normam vitae sanctorum utriusque Testamenti, collecti atque in ordinem digesti: infinitis mendis diligenter repurgati, atque SS. Patrum locis sigillatim appositis insigniti. Antverpiae: excudebat Martinus Nutius* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564054> (posjet 22.9.2020).

prema gledatelju. Moto koji okružuje središnji motiv glasi *Pietas homini tutissima virtus*. Nucije je jedan od rjeđih primjera primjene istoga (ili gotovo istoga) tiskarskoga znaka na tiskanoj građi i to u trajanju od gotovo pedeset godina. Različitost se očituje u detaljima pa je tako u knjizi iz 1570.¹⁵⁰ u tiskarskome znaku hranjena roda desnim bokom okrenuta gledatelju dok je u djelu iz 1596.¹⁵¹ okrenuta lijevim bokom, ali gnijezdo je smješteno na krovu kuće kao i u djelu iz 1618.¹⁵² gdje je ostarjela roda smještena u prirodnom okolišu. U svim varijacijama tiskar/autor tiskarskoga znaka zadržao je isti moto.

Prikaz rode koja drugu rodu hrani zmijom čest je motiv tiskarskoga znaka obitelji Verdussen, posebice povezan s Janom Baptisteom Verdussenom II. (1659-1759),¹⁵³ ali je i vrlo popularan motiv u Nizozemskoj tijekom 17. i 18. stoljeća te su ga rabila bar tri tiskara toga razdoblja.¹⁵⁴ Kao što riječi mota sugeriraju, slika izražava ideju kršćanske pobožnosti, a zmija simbolizira izvorni grijeh koji je Sotona uveo u Eden kada se pojavio u obliku zmije. Motiv rode i zmije ne samo da naglašava važnost pobožnosti, već posebno važnost vrline i pobožnosti unutar obitelji. Razvidno je da starija roda odgovorno podučava mlade o tome kako bi trebali loviti i proždrijeti zmiju kao simbol grijeha. Ove slike također predstavljaju stvarne snažne obiteljske vrijednosti roda, ptica koje još uvijek migriraju svake godine iz Afrike u Europu, gdje se vrlo često isti par iz godine u godinu nalazi na istom mjestu gniježđenja obnavljajući gnijezdo i uzgajajući leglo mladunčadi. Rode koje su se gnijezdile na krovovima zgrada u Nizozemskoj u 17. stoljeću preci su roda koje se i danas ondje gnijezde, štoviše, generacije roda stoljećima koriste ista gnijezda. Ovaj obiteljski tiskarski znak posebno je primjeren za obitelj Verdussen koja je imala izuzetno dugu tradiciju uspješnih tiskara u Antwerpenu, a generacije Verdussensa nastavile su se baviti tiskarstvom od 1593. do 1897.

¹⁵⁰ *Ferus, Johann. 1570. In sacrosanctum Iesu Christi Domini nostri Euangelium secundum Matthaem: piae ac erudit[a]e iuxta Catholicam & Ecclesiasticam doctrinam enarationes, quatuor tomis distinctae per fratrem Ioannem Ferum ... ; cum indice rerum & verborum recens adiecto. Antwerpenn Martinus Nutius* https://pitts.emory.edu/dia/book_details.cfm?ID=2356 (posjet 22.9.2020).

¹⁵¹ *Luis, de Granada. 1596. Sylua locorum communium omnibus diuini verbi concionatoribus: nec non variarum lectionum studiosis, non minus vtilis quam necessaria: in qua tum veterum ecclesiae patrum, tum philosophorum, oratorum, & poetarum, egregia dicta ... in tres classes digesta, adiecto duplici indice Auctore et collectore R.P.F. Ludouico Granatensi S. theologiae professore, monacho Dominicano. Antwerpen: Martinus Nutius* <https://www.pitts.emory.edu/dia/search.cfm> (posjet 30.10.2020).

¹⁵² *Molina, Antonio de. 1618. Instructio sacerdotum ex SS. patribus et ecclesiae doctoribus concinnata: opus sane aureum Auctore Antonio de Molina; Quod post septimam in Hispaniis impressionem latinitate donavit Nicolaus Ianssenius Boy. Antwerpen: Martinus Nutius* https://www.pitts.emory.edu/dia/image_details.cfm?ID=125744 (posjet 7.11.2020).

¹⁵³ AYDELOTTE 2014.

¹⁵⁴ Ibid.

U kršćanskoj ikonografiji roda simbolizira razboritost i budnost, pobožnost i čistoću.¹⁵⁵ Motiv rode koja hrani ostarjelu rodu javlja se u oblicima koji se mogu razlikovati dopunskim elementima – arhitekturom ili pejzažima¹⁵⁶ i biti bogatiji od tiskarskoga znaka na Marulićevu djelu. Znak s istim motivom upotrebljavali su i drugi tiskari, npr. Venecijanac Antonio Bertano (16. st.),¹⁵⁷ a nakon Nucijeve smrti i njegova udovica Marie Borrewater (16. st.).¹⁵⁸ Sam moto *Pietas homini tutissima virtus* potječe iz stiha Corneliusa Severusa,¹⁵⁹ a javlja se i na drugim umjetničkim djelima, npr. na grafikama.¹⁶⁰

Motiv kornjače koja na oklopu nosi razapeto jedro kvadratne forme i uglavnom jednostruki jarbol bio je tiskarski znak kojega je tijekom povijesti rabila nekolicina tiskara, pa čak i jedan vladar. Kada je Cosimo Medici 1537. izabran za vladara Firenze, usvojio je kao svoj znak kornjaču s jedrom (*signum Testudinis*) zajedno s motom *Festina lente*, koji znak je posudio od Augusta i Karla V. kako bi izrazio ideal brze akcije koju slijedi pažljivo promišljanje. Nakon Medicija, tiskar Sermartelli preuzeo je motiv kornjače s jedrom uz isti moto. Prve dvije verzije njegova tiskarskog znaka kornjače s jedrima javljaju se 1568.¹⁶¹ Kao i ostale verzije, različitost se očituje u jedru koje uglavnom nosi motiv ljljana (kasnije sporan), i u jedru koje je okrenuto ulijevo ili udesno. Firentinski ljljan na jedrima doveo je Sermartellija u sukob s tiskarima Giuntima (djelovali u drugoj polovici 15. i do kraja 16. stoljeća), koji su tri generacije koristili ljljan kao svoj zaštitni znak. Giunti su podnijeli tužbu protiv Bartolomea Sermartellija između 1568. i 1570. zbog bespravne uporabe ljljana, iako su na prvi pogled njihova dva ljljana izgledala sasvim drugačije. Ishod slučaja nije poznat, ali činjenica da je

¹⁵⁵ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Krćanska sadašnjost, 2006: 540.

¹⁵⁶ https://www.google.com/search?q=Virtus+pietas+homini+tutissima&rlz=1C1GCEU_hrHR828HR828&sxsrf=ALeKk03-Z00-OHNwgqroNhnMX3MTXzLv8A:1607588813525&tbn=isch&source=iu&ictx=1&fir=1FUFU7-jtSrajM%252C-3Zap4J3dPRWUM%252C_&vet=1&usg=AI4_-kTczwbNXxlcS-9Zjb2QnvYafvUj5Q&sa=X&ved=2ahUKEwjz77KB_8LtAhXz6OAKHdZMCdMQ9QF6BAGNEAE#imgrc=NDOwMIUHvsBuxM (posjet 12.1.2021) i <https://directory.stcv.be/entry/nutius-martinus-ii-erfgenamen-janvan-meurs-3203> (posjet 12.1.2021).

¹⁵⁷ Bertano, Giovanni Antonio. <https://collected.jcu.edu/printers/22/> (posjet 7.3.2021).

¹⁵⁸ *Martinus Nutius* https://findatwiki.com/Martinus_Nutius (posjet 3.5.2021).

¹⁵⁹ I.T.M. 1821. The censor – no VIII. An inquiry into tje progress of anecdotal litterature. *The Gentleman's Magazine and Historical Chronicle. An Inquiry into the papers of Anecdotal Litterature* 49: 499-502. https://books.google.hr/books?id=vf0RAAAAYAAJ&pg=PA501&lpg=PA501&dq=Virtus+pietas+homini+tutissima&source=bl&ots=yjsySml-h&sig=ACfU3U0b_hxfXg1dB91DvxaX_lj3pKxAdQ&hl=hr&sa=X&ved=2ahUKEwjz77KB_8LtAhXz6OAKHdZMCdMQ6AEwEnoECBEQA#v=onepage&q=Virtus%20pietas%20homini%20tutissima&f=false (posjet 12.9.2020).

¹⁶⁰ https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1979-U-713.

¹⁶¹ GROADWELL 2020.

Bartolomeo Sermartelli nastavio koristiti isti tiskarski znak podrazumijeva da su Giunti izgubili spor. Od 1574. Sermatelli motiv kornjače s jedrom smješta unutar inicijala O, Q i P izrađenih u rimskoj kapitali.¹⁶²

U Marulićevoj knjizi *Dictorum...*¹⁶³ belgijski tiskar Aegidii Steelsi kao tiskarski znak koristi prikaz dvaju orlova u medaljonu na postolju/oltaru između kojih je stalak s ljiljanom na vrhu, a iznad jato ptica uz moto *Concordia res parvae crescunt*. Radi se o citatu latinske fraze koja u cijelosti glasi *Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur* koju je rabio rimski republikanac Gaj Salustije Krisp u djelu *Bellum Jugurtum*, a koja je i danas čest moto na grbovima nekih zemalja (Haiti, Grčka, Južna Afrika). U svom djelu o tiskarskim znakovima kroz povijest Roberts¹⁶⁴ predstavlja Steelsiusov znak koji je nešto jednostavniji – prikaz bez medaljona, prisutna su dva orla na oltaru s jatom ptica, kuglom i istim motom. Sam moto uz znak u tiskarstvu prvi put se javlja kod osnivača tiskarske dinastije Elzevier, Louisa, uz motiv orla, i ostaje u obiteljskoj uporabi do 1620. za vrijeme Louisova unuka Isaaka. Pri kraju svoga djelovanja već i Isaak dijelom napušta uporabu tog mota i tiskarskoga znaka kada kao motiv znaka uvodi mudraca ili pustinjaka.

Njemački tiskar¹⁶⁵ 16. stoljeća Johannes Heil (Johannes Heyl) koji se u impresumu svojih naklada javlja pod imenom Johannes Soter¹⁶⁶ djelovao je u Kölnu i Solingenu i bio je prvi vlasnik tvornice papira u Solingenu 1540. Tiskao je Marulićevo djelo *De institutione*¹⁶⁷ (Sl. 6) primjerak kojega je pohranjen u fondu NSK. Kao tiskarski znak rabi već spomenuti pentagram s inicijalima A D V L I između krakova, a sam znak okružen je vijencem ispletenim od listova. Značenje inicijala/akronima je nepoznato. Literatura navodi da je autor njegova tiskarskog znaka bio poznati kölnski grafičar i ilustrator Anton Woensam.¹⁶⁸ Sam pentagram

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Marulić, Marko. 1584. *M. Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memorabilium libri sex. De bene beateque vivendi institutione ad normam vitae sanctorum utriusque Testamenti, collecti atque in ordinem digesti: Infinitis mendis diligenter repurgati, atque ss. patrum locis sigillatim appositis insigniti. Huic aeditioni accessit index rerum & sententiarum quam unquam antea locupletissimus. Antverpiae: ex officina Aegidii Steelsii* https://katalog.nsk.hr/F/HLY99BUS2IQSU4B1PLVPS8I2TKXDF9EPUHRB45T5K8H5P7TFLA-12253?func=full-set-set&set_number=011550&set_entry=000006&format=999 (posjet 22.8.2021).

¹⁶⁴ ROBERTS 1893.

¹⁶⁵ Budući da je imao bogatu zbirku slagarskih slova s gotičkim, antičkim i grčkim kurzivnim tipovima, radio je i kao ugovorni pisac za kölnske izdavače Hittorpa, Birckmanna i Quentella. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119834731.html#ndbcontent> (posjet 24.10.2020).

¹⁶⁶ U kršćanskoj simbolici pojam *Soter* znači *Spasitelj*.

¹⁶⁷ *Mar. Maruli Spalatensis. 1540. De institutione bene beateque vivendi libri sex, ad normam vitae sanctorum utiusque testamenti feliciter digesti. Saligniaci: Ioannes Soter excudebat [impensis integerrimi bibliopolae magistri Godefridi Hytterpii civis Coloniensis].*

¹⁶⁸ *Johannes Heil* <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119834731.html#ndbcontent> (posjet 24.2.2021).

kao simbol prvi su počeli rabiti sljedbenici Pitagore. Pentagram simbolizira četiri fizička elementa tj. zemlju, zrak, vatru i vodu, te duh. U srednjem vijeku služio je u magijske svrhe, ali su ga rabili i graditelji i umjetnici. U kršćanskoj simbolici pentagram asocira na pet rana što ih je Krist zadobio na križu. Osim ove varijante, Soter upotrebljava isti tiskarski znak gdje motiv pentagrama okružuje moto *Symbolum sanitatis*¹⁶⁹.

Osim rjeđih primjera tiskara koji više ili manje ostaju dosljedni u primjeni istoga (ili vrlo sličnoga) tiskarskoga znaka, neki tiskari znak koriste za ilustraciju sadržaja pojedine knjige. Pored Milocca¹⁷⁰ tu je još tiskar Domenico Lovisa s djelom našega autora Andrije Vitaljića¹⁷¹ gdje je u tiskarskome znaku David prikazan kao kralj koji u raskošno uređenome interijeru svira harfu, dok se kroz prozor vidi pejzaž. U Gioanellijevoj komediji o doktoru Bachetonu¹⁷² kao znak koristi lik muškarca u srednjovjekovnom plaštu s kapom na glavi i otvorenom knjigom u desnoj ruci, a kada je riječ o duhovnoj temi¹⁷³ znak IHTHIS.

Kroz tiskarski znak kod nekih tiskara provlače se i prikrivene poruke koje upućuju na članstvo u tajnim društvima. Tako npr. talijanski tiskar 18. stoljeća Iohanes Generosus Salomonius u Boškovićevu djelu iz 1753.¹⁷⁴ uz središnji motiv dječaka uvodi motive trokuta, kutomjera i šestara koji se povezuju s članstvom u društvu Slobodnih zidara.

¹⁶⁹ <http://blog.solingen-internet.de/themen-images/pm-soterdruck.jpg> (posjet 29.3.2021).

¹⁷⁰ *Il gentiluomo coltivatore o corpo computo d'agricoltura... 1773*. In Venezia: Apresso Alvise Milocco <https://www.lacasadelcollezionista.it/libri-bandi-epoca/scienza-e-tecnica/agricoltura-gri-selini-francesco-quotil-gentiluomo-coltivatorequot-venezia-alvise-milocco-1769---1783-23-tomi-ognuno-con-argomenti-a-se-stanti-tomo-vi-anno-1773.htm> (posjet 18.3.2021).

¹⁷¹ *Vitaljić, Andrija. 1703. Istumaccenye pisnih Davidovih u spivanya slovinska sloxeno s pridgovorom i s nadodanyem svarh svake pisni: i nayposlie Razgovor yedan meu Issukarstom na krixu i meu karstyanimom v pisni slovinske prinesen / na vecchie slavu Boxju i na duhovnu korist virnih karstyanih po popu Andrii Vitaglicchiu, Viscaninu iz Comise. U Bnecich: po Dominiku Lovisa* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=566961> (posjet 29.5.2021).

¹⁷² *Gioanelli, Bonvicin. [?] Il dottor Baccheton. Comedia ridicolosissima del dottor Bonuicin Gioanelli. In Venezia: [Domenico Lovisa]* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/2048088/oai_www_internetculturale_it_metaoaicat_oai_bid_braidense_it_7_MI0185_BVEE024630.html?q=domenico+lovisa#dcId=1614852521313&p=2 posjet 14.9.2020).

¹⁷³ *Bagnati, Simone. 1722. L'anima in solitudine in un giorno d'ogni mese per santificar la morte colle massime degli esercizi spirituali di S. Ignazio. Venezia: Domenico Lovisa* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/9200110/BibliographicResource_1000126564011.html?q=domenico+lovisa#dcId=1645007875263&p=1 (posjet 20.12.2020).

¹⁷⁴ *Bošković, Ruđer Josip. 1753. P. Rogerii Josephi Boscovichii S. J. inter Arcades Numenii Anigraei Ecloga recitata in publico Arcadium consessu primo Ludorum Olympicorum die quo die Mich. Joseph Moreius, generalis Arcadiae custor illustrium poetarum Arcadium effigies formandas jaculorum ludo substituerat. Roma: ex typographia Generosi Salomoni, in foro Sancti Ignatii* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10835&tify={%22pages%22:\[3\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10835&tify={%22pages%22:[3],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 17.3.2021).

Osim simbola i izreka nakladnici i knjižari na tiskarskom su znaku upotrebljavali i imena svojih knjižara u obliku simbola, poput Rowlanda Halla čija je knjižara poslovala pod imenom *Poluorao i ključ*. Također su rabili i vlastita imena pretočena u likovni prikaz poput Richarda Graftona (djelovao na području tiska od 1534. do 1573) koji je svoj tiskarski znak stvorio rastavivši prezime na dvije riječi: *tun* (velika bačva) i *graft* (presaditi). Tako se znak sastojao od prikaza stabla koje je nasadeno na veliku bačvu tvoreći svojevrstan rebus *Graf-tun* što neodoljivo podsjeća na tiskarevo prezime Grafton.

Razvidno je da su tiskari bili skloni kopiranjima tuđih tiskarskih znakova, što je bilo i predmetom sudskih sporova.

VI. Zaključak

Tiskarski znak javlja se gotovo istovremeno s pojavom tiskarstva i prvotno je izrađivan tehnikom drvotiska. Tijekom stoljeća njegov likovni prikaz razvijao se od najjednostavnijih znakova koji su temeljno uključivali oznake kršćanstva, da bi vremenom prerastao u složene prikaze u bakrotisku. Najčešće su autori tiskarskoga znaka nepoznati pa se pretpostavlja da su to bili tipografi. Obitelji koje su više generacija održavale tiskarsku tradiciju često su rabile isti motiv tiskarskog znaka, uz eventualne manje modifikacije. Tiskari su najčešće koristili različite znakove za svako pojedino djelo i oni su katkada odražavali sadržaj samoga djela, prikrivene poruke ili likovni prikaz motiviran imenom tiskara. Motivi likovno iskazani na tiskarskom znaku često su bili vrlo promišljeno odabirani s ciljem slanja određene poruke čitateljima/vlasnicima knjige, a i popraćeni motom na latinskome jeziku, primjerice heraldičkim elementom čiji je cilj bio iskazati tiskarova svjetonazorska uvjerenja. Iz navedenoga je razvidno da se tiskarski znak može sagledavati u više slojeva: komunikacijska uloga kao dokumenta, informacija, likovni prikaz ili poruka iskazana simboličkim iskazom.

Istraživanje provedeno na tiskanoj digitaliziranoj građi s kriterijima odabira *Croaticae* (hrvatski autor, djelo koje govori o Hrvatskoj, mjesto tiskanja Hrvatska) i latiničnoga pisma iz razdoblja od 16. do 18. stoljeća prikazuje kakve su tiskarske potrebe imali tadašnji hrvatski autori. Tiskari prvih hrvatskih tiskara u 15. stoljeća (Senj, Rijeka) i 16. st. (Nedelišće i Varaždin), nisu imali dovoljno iskustva, dok u 17. st. nema razvoja ove djelatnosti na području Hrvatske. Stoga se hrvatski autori okreću većim europskim centrima s razvijenim tiskarstvom (Antwerpen, Pariz, Firenca, Rim, Beč itd.), poglavito Veneciji koju za Hrvatsku vežu povijesne i ekonomske veze te uglednim tiskarskim kućama (Fowler, Bindoni, Srmartelli, Turrini, Pinelli, Milocco, Lovisa, Remondini, Widmanstad i dr.).

Navedeno istraživanje obuhvatilo je 44 naslova tiskanih kod 32 tiskara. Najveći je broj mjesta u kojima su hrvatski autori tiskali svoja izdanja iz 16. stoljeća (ukupno 7) dok je najveći broj naslova hrvatskih autora tiskan u 18. stoljeću kada se

prvi put kao mjesto tiskanja javlja grad u Hrvatskoj (Dubrovnik). Mjesto tiskanja tijekom navedenih triju stoljeća mijenja se s obzirom na razvoj tiskarstva kao i zbog veza Hrvata s pojedinim središtima. Venecija je ostala stalno prisutna, s najvećim brojem tiskanih naslova što potvrđuje višestoljetne ekonomske, političke i državotvorne veze Hrvatske i Mletačke Republike. U 44 izdanja evidentirano je 35 tiskarskih znakova koji su, prema likovnom motivu, grupirani u 9 skupina: animalni motiv (5), floralni motiv (2), religijski motiv (5), geometrijski motiv (1), mitološki lik (3), antropomorfnu motiv (10), uporabni predmet (4), prirodne pojave (3) te vinjeta u funkciji tiskarskoga znaka (2). Najčešći je antropomorfnu motiv koji se javlja od 17. stoljeća. Od 36 tiskarskih znakova samo ih je 6 popraćeno motom. Iako cilj rada nije ekfrastički,¹⁷⁵ razvidno je da su tiskari rabili razne motive kojih se likovni prikaz tijekom stoljeća razvijao krećući se od najjednostavnijih (uglavnom religijskih, ali i vinjeta koje se zadržavaju i u 18. st.) simbola ka složenim likovnim kompozicijama kad je tehniku izvedbe drvotiska zamijenio bakrotisak. Uporaba mota/gesla kao izreke s namjerom da programatski usmjeri djelovanje neke osobe ili društvene zajednice na istraživanim primjerima javlja se rijetko, ali svakako u kombinaciji s likovnim prikazom daje iznimne mogućnosti prenošenja poruke. Uporaba tiskarskoga znaka u 16. stoljeću zasnovana je na pet temeljnih pravila koje je definirao Paolo Giovio u djelu *Dialogo dell'Imprese militari et amorose* (1555):¹⁷⁶ 1. dobra proporcija između gesla i slike; 2. ne opskran, ali niti preočit kako bi ga svatko na prvi pogled mogao razumjeti; 3. slike trebaju biti vizualno lijepe prikazujući rijetke biljke ili životinje; 4. bez ljudskih likova; 5. geslo ne smije biti na tiskarovom materinjem jeziku kako njegovo značenje ne bi ostalo skriveno. Tiskari (ili tipografi) u kreiranju tiskarskoga znaka s geslom pridržavali su se navedenih pravila koja su se odnosila na motiv u 16. st, no već u 17. st. u likovnom izrazu javljaju se ljudski likovi. Kao jezik gesla zadržava se latinski koji ni jednom tiskaru nije materinski. Osim gesla kao karakteristično heraldičkog obilježja, smještaj likovnog prizora u štit s geslom koje je najčešće ispisano na vrpci vrha ili dna štita također ukazuje na heraldiku, a sam opis štita iščitava se blazoniranjem.

Neki tiskari primjenjuju različite tiskarske znakove za pojedina djela dok drugi zadržavaju isti tiskarski znak za sva svoja djela (npr. Petri, Soter), a u nekim tiskarskim „dinastijama“ svaki sljedeći vlasnik koristi novi znak (npr. Barilleti, Pinelli). Postoje i obitelji koje kroz više generacija rabe isti znak (npr. Turrini). U takvim slučajevima može se govoriti ne o tiskarskom znaku nego o začecima *logotipa* kao simbola ili grafičkog prikaza.

¹⁷⁵ Ekfrastički = umjetnički verbalna prezentacija vizualnih elemenata koja čini cjelovitu sliku kroz prikaz prepoznatljivih sadržaja. Prema: BËSSLER 2018.

¹⁷⁶ MEEUS 2018: 85.

Izvori

- Astolfi, Giovanni Felice. 1660. Cento Avenimenti Meravigliosi, Stypendi, E Rari... Venetia: Turrini* https://books.google.hr/books?id=XBtLAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false i <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/3EJC2XY24QVUO27UG55CLE7ZLHV MJGMU> (posjet 17.11.2020).
- Bagnati, Simone. 1722. L' anima in solitudine in un giorno d'ogni mese per santificar la morte colle massime degli esercizi spirituali di S. Ignazio. Venezia: Domenico Lovisa* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/9200110/BibliographicResource_1000126564011.html?q=domenico+lovisa#dcId=1645007875263&p=1 (posjet 20.12.2020).
- Baraković, Juraj. 1702. Giarula uressena zvityem od scest vichof svita / sloxena u slovinschi giazich po Giurgiu Barachovichiu Zadraninu. U Bnechich: pri Bartolu Occhi knigaru na Riui Schiauanschoi pod slamenim S. Dominica* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=567960&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=567960&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 24.3.2021).
- Benedicti XIV pont. opt. max. olim Prosperi Card. de Lambertinis ... De seruatorum Dei beatificatione et beatorum canonizatione liber primus. 1747. Rome: Palearini* https://www.europeana.eu/en/item/9200110/BibliographicResource_1000126608761 (posjet 2.10.2020).
- Bisso, Giovanbatista. 1777. Introduzione alla volgar poesia. In Roma: Nella stamperia Zempel; a spese Venanzio Monaldini, mercante di libri* <https://www.libreriagovi.com/typo3temp/pics/5155d89a83.jpg> (posjet 14.10.2021).
- Bonamici, Filippo. 1753. Philippi Bonamici De claris pontificiarum epistolarum scriptoribus ad Benedictum XIV Pont. Max. liber. Romae: ex Typographia Palladis* <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5325118710&view=1up&seq=7>; Gradenigo, Giovanni Girolamo (posjet 15.7.2021).
- Bonicelli, Giovanni. [?]. Il dottor Baccheton. Comedia ridicolosissima del dottor Bonuicin Gioanelli. Venetia: Domenico Lovisa* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/2048088/oai_www_internetculturale_it_metaoaicat_oai_bid_braidense_it_7_MI0185_BVEE024630.html?q=domenico+lovisa#dcId=1614852521313&p=2 (posjet 11.12.2020).
- Bošković, Antono Baldelli Fulginate. 1753. Institutiones philosophicae ab Antonio Baldelli Fulginate Umbrorum collegii alumno ad disputandum propositae sub auspiciis ... Caroli Mariae Sagripante S.R.E. cardinalis ... In collegio Romano Societatis Jesu. Romae ex typographia Generosi Salomoni in foro Sancti Ignatii* https://archive.org/details/bub_gb_zQC27RrpWXoC (posjet 22.5.2021).
- Bošković, Josip Ruđer: 1753. De lunae atmosphaera dissertatio, auctore p. Rogerio Josepho Boscovich, Societatis Jesu publico matheseos professore in Collegio Romano. Romae: ex typographia Generosi Salomoni in Foro Sancti Ignatii, apud Venantium Monaldini bibliopolam in Via Cursus* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10575&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10575&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 7.5.2021).

- Bošković, Josip Ruđer. 1765. *De solis ac lunae defectibus libri V. p. Rogerii Jos. Boscovich Societatis Jesu. Graeci: typis Haeredum Widmanstadii* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10570&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10570&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 17.8.2021).
- Bošković, Josip Ruđer. 1767. *Dissertationes quinque ad dioptricam pertinentes p. Rogerii Josephi Boscovich ... in regia Ticinensi Academia. Vindobona: Typis Joannis Thomae nob. de Trattnern* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10568> (posjet 12.12.2021).
- Bošković, Ruđer Josip. 1751. *De centro gravitatis dissertatio. Romae: Typis et sumptibus, Nicolai et Marci Palearini* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10833> (posjet 7.5.2021).
- Bošković, Ruđer Josip. 1754. *De continuitatis lege et ejus consecrariis pertinentibus ad prima materiae elementa eorumque vires dissertatio, auctore Rogerio Josepho Boscovich ... Romae : ex Typographia Generosi Salomoni* <http://virtualna.nsk.hr/boskovic/de-continuitatis-lege-et-ejus-consecrariis/> (posjet 14.10.2021).
- Bošković, Ruđer Josip. 1745. *De viribus vivis dissertatio auctore p. Rogerio Josepho Boscovich S. J., matheos professore in Collegio Romano. Romae: sumptibus Venantii Monaldini, bibliopolae in Via Cursus, typis Komarek* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10831&tify={%22pages%22:\[5\],%22panX%22:0.5,%22panY%22:0.656,%22view%22:%22scan%22,%22zoom%22:0.373}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10831&tify={%22pages%22:[5],%22panX%22:0.5,%22panY%22:0.656,%22view%22:%22scan%22,%22zoom%22:0.373}) (posjet 14.10.2021).
- Bošković, Ruđer Josip. 1753. *Ecloga recitata in publico Arcadum consessu primo Ludorum Olympicorum die quo die Mich. Joseph Moreius ... effigies formandas jaculorum ludo substituerat. Romae: Ex Typographia Generosi Salomoni* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10835&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10835&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 14.10.2021).
- Bošković, Ruđer Josip. 1758. *In nuptiis Joannis Corarii et Andrianae Pisauriae.... Romae: ex typographia Palladis, excudebat Nicolaus et Marcus Palearini* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10573> (posjet 7.5.2021).
- Bošković, Ruđer Josip. 1753. *Rogerii Josephi Boscovichii S. J. inter Arcades Numenii Anigraei Ecloga recitata in publico Arcadum consessu primo Ludorum Olympicorum die quo die Mich. Joseph Moreius, generalis Arcadiae custos illustrium poetarum Arcadum effigies formandas jaculorum ludo substituerat. Roma: ex typographia Generosi Salomoni, in foro Sancti Ignatii* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10835&tify={%22pages%22:\[3\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10835&tify={%22pages%22:[3],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 17.3.2021).
- Bošković, Ruđer Josip. 1763. *Theoria philosophiae naturalis redacta ad unicam legem virium in natura existentium. Venetiis: ex typographia Remondiniana* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10572&tify={%22pages%22:\[1\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10572&tify={%22pages%22:[1],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 20.12.2020).
- Bošković, Ruđer Josip. 1747. *Dissertatio de maris aestu. Romae: ex typographia Komarek* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10837> (posjet 13.4.2022).
- Bukovgnak schiavetanski za nauk male dizze u Dalmazij ponovglien, i popravan. 1788. *U Rimu: po Antonu Fulgonu* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=15470&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=15470&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 24.3.2021).

- Ciampini, Giovanni Giustino. 1691. Sacro-historica disquisitio de duobus emblematis, quae in cimelio Romae: Komarek* <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/G2RSSAWGKOKMZFXZICVUATYBUZ6D465Q> (posjet 14.4.2021).
- Ciampini, Giovanni Giusto. 1690. Vetera monumenta... Romae: Komarek* <https://archive.org/details/veteramonimentai00ciam/page/n5/mode/2up> (posjet 14.4.2021).
- Concina, Daniele. 1748. In Epistolam Encyclicam Benedicti XIV adversus usuram commentarius : quo illustrata doctrina catholica Nicolai Broedersen ... Romae: ex typographia Palladis* <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5317983336&view=1up&seq=7> (posjet 3.6.2021).
- Conti, Angelo. 1690. Vera e distinta relatione della spedizione e funtione fatta dall'illustrissimo e reuerendissimo monsignor D. Michel' Angelo Conti. In Venezia. Apresso Domenico Milocco* https://openlibrary.org/books/OL23665803M/Vera_e_distinta_relatione_della_spedizione_e_funtione_fatta_dall'illustrissimo_e_reuerendissimo_mons (posjet 5.12.2020).
- De nummis aliquot aereis uncialibus epistola. 1778. Romae: Ex typographia Generosi Salomoni* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/418/BVMDdefensa_bib_BMDB20180055393.html?q=salomoni#dcId=1614692348281&p=1 (posjet 14.10.2021).
- Dioscrides, Pedacius. De medica materia libri V. De letalibus venenis ... Cologne: Johannes Soter; 1529-30.* <https://collections.vam.ac.uk/item/O1196731/print/print-johannes-soter/> (posjet 19.11.2020).
- Dolce, Federico. 1792. Descrizione di dugento gemme antiche nelle quali si contiene un saggio del vario disegno usato dalle più colte antiche nazioni. Rome: Antonio Fulgoni* <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2020/music-continental-books-and-medieval-manuscripts/dolce-descrizioni-di-dugento-gemme-antiche-rome> (posjet 24.3.2021).
- Držić, Marin. 1607. Piesni Marina Darxichia viedno stavgliene s mnosim drusim liepim stvarmi. V Bnezieh: polak Frana Bariletta* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10701&tify={%22pages%22:\[1\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10701&tify={%22pages%22:[1],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 9.2.2021).
- Eschinardi, Francesco. 1750. Descrizione di Roma e dell'agro Romano. In Roma: per Generoso Salomoni* <https://www.e-rara.ch/zut/content/zoom/8997787> (posjet 13.4.2022).
- Ferus, Johann. 1570. In sacrosanctum Iesu Christi Domini nostri Euangelium secundum Matthaeum: piae ac erudit[a]e iuxta Catholicam & Ecclesiasticam doctrinam enarrationes, quatuor tomis distinctae per fratrem Ioannem Ferum ...; cum indice rerum & verborum recens adiecto. Antwerpenn Martinus Nutius* https://pitts.emory.edu/dial/book_details.cfm?ID=2356 (posjet 22.9.2020).
- Fiorelli, Giacomo. 1679. La monarchia d'oriente... In Venetia: per Domenico Milocco* https://books.google.hr/books?id=s8gtMBWOiKYC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (posjet 4.11.2021).
- Florentino, Marsilio Vicino. 1540. Plotini divini illuse e platonica familia philosoph ... Apud Salignacum: Ioanne Soter* <http://blog.solingen-internet.de/themen-images/pm-soterdruck.jpg> (pristupljeno 17.7.2021).
- Fortis, Alberto. 1774. Viaggio in Dalmazia dell'abate Alberto Fortis. In Venezia: presso Alvise Milocco, all'Apolline* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=12874&tify={%22pages%22:\[1\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=12874&tify={%22pages%22:[1],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 20.3.2021).

- Gattico, Giovanni Battista. 1770. De oratoriis domesticis et De usu altaris portatilis auctore P.D. Johanne Baptista Gattico Novariensi ... Romae: sumptibus Venantii Monaldini, et Natalis Barbiellini bibliopol.* https://archive.org/details/bub_gb_zYd8z9IMje8C/page/n3/mode/2up (posjet 14.10.2021).
- Gattico, Joanne Baptista. 1746. De oratoriis domesticis ... Romae: Generoso Salomoni* https://www.europeana.eu/en/item/9200110/BibliographicResource_1000126559012 (posjet 9.9.2020).
- Geographicus: rare antique maps.* https://www.geographicus.com/P/ctgy&Category_Code=monaldini (posjet 29.3.2022).
- Gioanelli, Bonvicin.[?] Il dottor Baccheton. Comedia ridicolosissima del dottor Bonvicin Gioanelli. In Venezia: [Domenico Lovisa]* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/2048088/oai_www_internetculturale_it_metaoicat_oai_bid_braidense_it_7_MI0185_BVEE024630.html?q=domenico+lovisa#dcId=1614852521313&p=2 (posjet 14.9.2020).
- Gli atti di Santa Cecilia vergine e martire. 1775. In Roma: per Generoso Salomoni* <https://www.e-rara.ch/zuz/content/zoom/7708001> (posjet 12.5.2021).
- Gori, Antonio Francesco. 1751. Symbolae litterariae, opuscula varia philologica, scientifica, antiquaria, signa, lapides, numismata, gemmas et monumenta medii aevi, nunc primum edita complectentes. Romae: Ex typographio Palladis: Sumtibus Nicolai et Marci Palearini* <https://archive.org/details/symbolaelitterar01gori/page/n5/mode/2up> (posjet 4.3.2021).
- Gundulić, Ivan. 1703. Suze sina rasmetnoga. In Venetia: si vende da Bortolo Occhi ...* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10460&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=10460&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}}) (posjet 24.3.2021).
- Habelić, Juraj. 1670. Dictionar ili Rechi szlovenszke zvezega ukup zebrane, u red pofztaulyene i diachkemi zlahkotene, trudom Jurja Habelicha massnika Tovarustva Jesusevoga, na pomoc napredka u diachkom navuku skolneh mladenczeu horvatzskoga i szlovenszkoga naroda. Stampano u Nemskom Gradcz: pri Odvetku Widmanstadiussa* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10719> (posjet 19.8.2021).
- Il gentiluomo coltivatore o corpo computo d'agricoltura... 1773. In Venezia: Apresso Alvise Milocco* <https://www.lacasadelcollezionista.it/libri-bandi-epoca/scienza-e-tecnica/agricoltura-griselini-francesco-quotil-gentiluomo-coltivatorequot-venezialvise-milocco-1769---1783-23-tomi-ognuno-con-argomenti-a-se-stanti-tomo-vi-anno-1773.html> i https://www.google.hr/search?q=il+gentiluomo+coltivatore&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwiM3sHDhJ7uAhXHNuwKHVwyBPoQ_AUoAXoECAyQAw&biw=1920&bih=969#imgcr=2LaxromDpuFHeM (posjet 12.2.2022).
- Il sensale comedia di Bernardo Luparino dedicata. Al illustriss. sig. conte Federico del Verme. 1643. In Spoleto: Gregorio Arnazzini* https://archive.org/details/bub_gb_4BsfN2sTpgYC (posjet 27.2.2021).
- Intermedii da rapresentarsi in musica nel Filarmindo, che si दौरa recitar in Fano l'anno. 1637. In Lesi: Gregorio Arnazzini* <https://archive.org/details/intermediidarapr00camp> (posjet 27.2.2021).

- Intermezzi comici nell'opera dell'Eumene aut prodesse volunt, aut delectare poetae. Hor.poe. 1709. Venetia: Domenico Lovisa* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/2048088/oai_www_internetculturale_it_metaoaicat_oai_bid_braidense_it_7_MI0185_MUS0320582.html?q=domenico+lovisa#dclid=1614852521313&p=3 (posjet 13.12.2020).
- Istruzione di Francesco Grisellini per la coltura de' mori bianchi secondo il metodo de' veronesi, tratta dal Giornale d'Italia d'agricoltura, ec., ed in grazia de' campagnuoli, di considerabili giunte arricchita, oltre alla rappresentazione, in ventisette tavole incise in rame, di tutte le operazioni necessarie a tale coltura. 1768. Venezia: a spese di Benedetto Milocco* https://clasic.europeana.eu/portal/hr/record/92004/BNCF_BNCF_CAPRMIS-C12550IHUEM3_it.html?q=milocco#dclid=1607936059876&p=5 (posjet 22.4.2021).
- Ivanišević, Ivan. 1703. Kitta cvitya razlikova / gospodina Ivana Ivaniscevichia, vlast. Brasckoga. In Venetia: si vende da Bartolo Occhi, su la Riua de' Schiauoni appresso il ponte della Madonna all'insegna di San Domenico* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?objekt=view&id=568816&tify={%22pages%22:\[1\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?objekt=view&id=568816&tify={%22pages%22:[1],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 24.3.2021).
- Komulović, Aleksandar. 1582. Nauch charstianschi za Slovignschi narod, u vlaasti iazich = Dottrina christiana per la natione Illirica nella propria lingua [po poctouanomu gospodinu dom Lexandru Comulouichia canonichu, i vlastelinu splitschomu. [In Roma: per Francesco Zanetti]* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=567941> (posjet 19.1.2022).
- La novissima Grammatica delle trè lingue italiana, francese e spagnuola cioè la francese, e italiana di Gio. Alessandro Lonchamps & la spagnuola di Lorenzo Franciosino ...; con l'aggiunta dell'interprete sinottico del Sig. Angelo da Firenze ...; Con alcuni dialoghi in fine, che contengono moti acuti, e maniere di dire per chi desidera far viaggio; Di nouo corretta dal S.D. Gio. Le Page. 1673. In Venetia: Domenico Milocco* https://classic.europeana.eu/portal/hr/record/9200110/BibliographicResource_1000126577389.html?q=domenico+miloco#dclid=1614671836513&p=1 (posjet 17.11.2020).
- La S. Casa visitata del padre fra Girolamo da Mondolfo predicatore capuccino. Dedicata al [...] Pad. Antonio Maria Rossi domenicano predicatore del Duomo de Jesi dell'anno 1640.* https://www.europeana.eu/hr/item/2048088/oai_www_internetculturale_it_metaoaicat_oai_bid_braidense_it_7_MI0185_MUS0323145 (posjet 27.2.2021).
- La volpe Ha lasta el Pelo fotto Vienna... 1684. In Venetia: Presso Domenico Milocco e Pietro Zini* <http://www.internetculturale.it/jmms/iccvviewer/iccu.jsp?id=oai%3A193.206.197.121%3A18%3AVE0049%3ABVEE040457&mode=all&teca=marciana> (posjet 12.12.2020).
- Leonardelli, Annibale. 1688. Il Cvore In Lite Al Tribunale della Sapienza Christiana: Conteso Dalla Vita Temporale, e dalla Vita eterna, Adombrato Nel celebre Giudittio di Salomone Ed Esposto Dal P. Annibale Leonardelli Della Compagnia di Giesù. In Venetia: Presso Steffano Curti* <http://www.internetculturale.it/jmms/iccvviewer/iccu.jsp?id=oai%3Abnfc.firenze.sbn.it%3A21%3AFI0098%3AMagliabechi%3ARAVE017709&mode=all&teca=Bnfc> (posjet 11.11.2021).
- Liber legum ac Statutorum Civitatis et Insula Curzulae... 1643. Venetiis: Ex Typographia Ducali Pinelliana* <https://www.google.hr/search?source=univ&tbm=isch&q=typograp>

hia+ducali+pinelliana&sa=X&ved=2ahUKewjb1qqs88_tAhXNDewKHXpyDw8QjJkEegQIBBAB&biw=1920&bih=921#imgrc=hH0oP19_Kh_YIM (posjet 16.3.2021).

Lucio, Giovanni. 1674. *Historia di Dalmatia, et in particolare delle citta di Trau', Spalatro, e Sebenico; nella quale si contengono le guerre seguite frà diuersi prencipi per causa del detto Regno, e delle dette città, & insieme la discendenza de'rè d'Vngaria, & altri prencipi, che vi hanno dominato. Descritta da Giouanni Lucio dedicata all'emine. In Ventia: presso Steffano Curti* https://archive.org/details/bub_gb_Zv1VRc8avowC/mode/2up (posjet 5.5.2021).

Lučić, Ivan. 1673. *Ioannis Lucii Inscriptiones Dalmaticae. Notae ad Memoriale Pauli de Paulo. Notae ad Palladium Fuscum. Addenda, vel corrigenda in opere de regno Dalmatiae & Croatiae. Varias lectiones Chronici Ungarici manuscripti cum editis. Venetiis: typis Stephani Curtii* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=581794> (posjet 4.5.2021).

Luis, de Granada. 1596. *Sylua locorum communium omnibus diuini verbi concionatoribus: nec non variarum lectionum studiosis, non minus vtilis quam necessaria: in qua tum veterum ecclesiae patrum, tum philosophorum, oratorum, & poetarum, egregia dicta ... in tres classes digesta, adiecto duplici indice Auctore et collectore R.P.F. Ludouico Granatensi S. theologiae professore, monacho Dominicano. Antwerpen: Martinus Nutius* <https://www.pitts.emory.edu/dia/search.cfm> (posjet 30.10.2021).

Marulić, Marko. 1540. *Mar. Maruli Spalatensis De institutione bene beateque vivendi libri sex, ad normam vitae sanctorum utiusque testamenti feliciter digesti. Saligniacy: Ioannes Soter excudebat [impensis integerrimi bibliopolae magistri Godefridi Hytterpii civis Coloniensis]*

Marulić, Marko. 1586. *Libar Marca Marula Splichianina u chom se usdarsi Istoria Sfete udovice Iudit u versih harvacchi slosena: chacho ona ubi voivodu Olopherna posridu voische gnegove i ollodobi [!] puch israelischi od veliche pogibili. In Venezia: Appresso Marco Bindoni* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564053> (posjet 6.2.2021).

Marulić, Marko. 1627. *[Libar] Marcha Marula Splikyanina u chom se uzdarxi istorya sfete udovice Iudite u versih harvaschi sloxena: chacho ona vbi voyvodu Olopherna posridu voyske gniegoue: i oslobodi puch israelski od veliche pogibili. In Venetia: appresso Agostin & Alessandro Bindoni alla Libreria della Giustizia a S. luca* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=566960> (posjet 12.3.2021).

Marulić, Marko. 1549. *Dialogo di Marco Marullo: delle eccellenti virtu, e meravigliosi fatti di Hercole di latino in volgare nuovamente tradotto per Bernardino Chrisolpho. In Vinegia: appresso Batista e Stephano Cugnati, al Segno di S. Moise* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564043> (posjet 10.6.2021).

Marulić, Marko. 1571. *Evangelistario di Marco Marulo Spalatense: opera veramente evangelica: divisa in sette libri, sotto i titoli della Fede, Speranza e Charità tradotto di latina in lingua toscana dal r. p. d. Silvano Razzi ... In Fiorenza: appresso Bartolomeo Sermartelli* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=564048&tify={%22pages%22:\[1\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=564048&tify={%22pages%22:[1],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 22.1.2022).

Marulić, Marko. 1593. *M. Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memorabilium libri sex; sive De bene beateque vivendi institutione ad normam vitae sanctorum utriusque Testamenti, collecti atque in ordinem digesti: infinitis mendis diligenter repurgati, atque*

- SS. *Patrum locis sigillatim appositis insigniti. Antverpiae: excudebat Martinus Nutius* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564054> (posjet 11.12.2020).
- Marulić, Marko. 1586. *M. Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memorabilium libri sex; sive De bene beateque vivendi institutione ad normam vitae sanctorum utriusque Testamenti, collecti atque in ordinem digesti: infinitis mendis diligenter repurgati, atque SS. Patrum locis sigillatim appositis insigniti per Ioan. Foulorum Bristolien.. Parisiis: apud Hieronymum de Marnef & Viduam Gulielmi Cavellat, sub Pelicano, monte D. Hilarii [excudebat Petrus Hury]* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564052> (posjet 24.4.2021).
- Marulić, Marko. 1577. *M. Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memorabilium libri sex sive De bene beateque vivendi institutione ad normam vitae Sanctorum utriusque Testamenti collecti atque in ordinem digesti: infinitis mendis diligenter repurgati, atque ss. patrum locis sigillatim apositis insigniti, per Ioan. Foulorum Bristolien. Antverpia: apud Iohan. Foulorum, [Typis Gerardi Smits].*
- Marulić, Marko. M. 1584. *Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memorabilium libri seks. De bene beateque vivendi institutione ad normam vitae sanctorum utriusque Testamenti, collecti atque in ordinem digesti: Infinitis mendis diligenter repurgati, atque ss. patrum locis sigillatim appositis insigniti. Huic aeditioni accessit index rerum & sententiarum quam unquam antea locupletissimus. Antverpiae: ex officina Aegidii Steelsii* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=564051&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=564051&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 22.8.2021).
- Marulić, Marko. 1593. *M. Maruli Spalatensis Dictorum factorumque memorabilium libri sex; sive De bene beateque vivendi institutione ad normam vitae sanctorum utriusque Testamenti, collecti atque in ordinem digesti: infinitis mendis diligenter repurgati, atque SS. Patrum locis sigillatim appositis insigniti. Antverpiae: excudebat Martinus Nutius* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564054> (posjet 22.9.2020).
- Marulić, Marko. 1540. *Mar. Maruli Spalatensis De institutione bene beateque vivendi umjesto vivseksi libri sex, ad normam vitae sanctorum utiusque testamenti feliciter digesti. Saligniaci: Ioannes Soter excudebat [impensis integerrimi bibliopolae magistri Godefridi Hytterpii civis Coloniensis].*
- Memoria sopra la coltivazione delle vigne del signor Gabriello Anet vignajuolo a Chailly membro della societa economica di Vevay tradotto dal francese. 1781. Venecija: Apresso Alvise Milocco* https://www.google.com/search?rlz=1C1GCEU_hrHR828HR828&sxsrf=ALeKk01cg1yE2kuZfzOdmmyEeDCOfm0e0A:1610716802960&source=univ&tbm=isch&q=alvise+milocco+memoria+sopra+la+coltivazione&sa=X&ved=2ahUKEwiev7Wg57uAhVFKuwKHYN2DYoQjJkEgQIBBAB&biw=1920&bih=969#imgrc=D67K-DoFmcZnlM (posjet 6.3.2022).
- Meyer Orlandese, Cornelio. 1696. *L'arte di rendere i fiumi navigabili. Romae: Komarek* <https://i.pinimg.com/originals/90/18/af/9018afc5363713b86986756fda2c8da9.jpg> (posjet 14.10.2020).
- Mocenigo, Alaioisio. 1729. *Novissimum Statutorum ac Venetarum legum... Venetiis: Ex Typographia Ducali Pinelliana* https://www.google.hr/search?source=univ&tbm=isch&q=typographia+ducali+pinelliana&sa=X&ved=2ahUKEwjblqqs88_tAhXNDewKHXPYDw8QjJkEgQIBBAB&biw=1920&bih=921#imgrc=_rttgPvdHeN0BM (posjet 24.4.2021).

- Molina, Antonio de. 1618. Instructio sacerdotum ex SS. patribus et ecclesiae doctoribus concinnata: opus sane aureum Auctore Antonio de Molina; Quod post septimam in Hispaniis impressionem latinitate donavit Nicolaus Ianssenius Boy. Antwerpen: Martinus Nutius* https://www.pitts.emory.edu/dia/image_details.cfm?ID=125744 (posjet 30.10.2020).
- Mussatus, Albertinus. 1636. Albertini Mvssati Historia Augusta Henrici VII. Caesaris & alia, quae extant opera: Quibus opportunitatis gratia praemissa sunt Chronica Rolandini, Monaci Paduani, ... ac Laurentii de Monacis Ezerinus III. Cum locupletissimis Indicibus Capitum, rerum & verborum. Venetiis: Ex Typograpia Pinelliana* https://proxy.europeana.eu/358/item_CG5AEMBJ7VQS7XWROW7YFWQUI6JOPOD6?view=http%3A%2F%2Fwww.bsb-muenchen-digital.de%2Fweb1119%2Fbsb11197880%2Fimages%2Fbsb11197880_00005.jpg&disposition=inline&api_url=https%3A%2F%2Fapi.europeana.eu%2Fapi (posjet 23.10.2020).
- Narciso et ecco immortalati ... 1642. In Venetia: Aprresso Antonio Bariletti* https://www.bing.com/images/search?view=detailV2&ccid=tMvyZ7Ci&id=7285CD94E69A075EF8F1B028F2599934B87F09EA&thid=OIP.tMvyZ7CihgAkuYKmxvPbPAAAA&mediaurl=https%3a%2f%2foperabaroque.fr%2fNarciso_Ecco.jpg&cdnurl=https%3a%2f%2fth.bing.com%2fth%2fid%2fRb4cbf267b0a2860024b982a6c6f3db3c%3frik%3d6gl%252fuDSZWfIosA%26pid%3dImgRaw&exph=300&expw=151&q=francesco+Bariletti&simid=608040135111035804&ck=84140300EED7BDCE9B07EE45CC56A53&selectedIndex=121&FORM=IRPRST&ajaxhist=0&ajaxserp=0 (posjet 17.6.2021).
- Newton, Isaac. 1747. Optices: libri tres...Graecii: Typis haeredum Widmanstadii*
- Nicolo da Cattaro. 1631. Sacro pellegrinaggio di Loreto con tutte quelle circostanze e condizioni che si ricercano per farlo christianamente in maniera che sia grato alla Divina Maesta e profittevole all'anima di quelli che lo fanno composto da fra Nicolo da Cattaro ... In Iesi: per Gregorio Arnazzini* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=568969> (posjet 17.7.2021).
- Noghera, Giovanni Batista. 1773. Riflessioni su la religione rivelata e particolarmente sul cristianesimo. Bassano: Remondini* https://www.google.com/search?q=giovanni+Battista+remondini&rlz=1C1GCEU_hrHR828HR828&sxsrf=ALeKk00Th7h2NPdsegpLEiOd-AvQcOxXGQ:1611667867324&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjj7OjV2rnuAhWGyIUKHV73BPo4ChD8BSgBegQIARAD&biw=1920&bih=969#imgrc=TeBpbmaQCptJhM (posjet 14.2.2021).
- Ovid. 1796. La chimica per Le Donne. Parva leves capiunt animos. Ovid. in Venezia Dalla Tipografia Pepoliana Presso Antonio Curti q. Giacomo* http://levity.com/alchemy/italian_books.html (posjet 11.5.2021).
- Paskalić, Ludovik. 1549. Rime volgari di M. Ludovico Paschale da Catharo Dalmatino, In Vinegia, appresso Battista & Stephano Cugnati, Al Segno di S. Moise.*
- Pivati, Gianfrancesco. 1749. Nuovo Dizionario Scientifico e curioso. In Venetia: per Benedeto Milocco* http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ161581002 (posjet 12.2.2022).
- Poli, Pietro. 1783. Piano de' studj per servire alla educazione domestica della gioventù coll'aggiunta di una introduzione alla scienza de' doveri per uso specialmente di quelli,*

- che bramano abilitarsi alle cariche civili ed ecclesiastiche. Roma: Fulgoni* https://archive.org/details/bub_gb_VoitaE6YxbwC/page/n3/mode/2up (posjet 23.6.2021).
- Prima elementa arithmeticae, algebrae, geometriae, trigonometriae planae, et sphaericae, architecturae civilis ac militaris... 1757. Graecii: Typis Haeredum Widmanstadii* https://www.bing.com/images/search?view=detailV2&ccid=UUMISDVD&id=75C33D14A9A0430FA2C0D938A255A59B4C1AB21F&thid=OIP.UUMISDVDnA9OC3rTBk1qpAHaHa&mediaurl=https%3a%2f%2fwww.libreriantiquaria.com%2f83115-thickbox_default%2fprima-elementa-arithmeticae.jpg&exph=600&expw=600&q=prima+elementa+arithmeticae%2c+algebrae%2c+geometriae%2c+trigonometriae&simid=608040036877534516&ck=13136BC588A36831F0A718EA0150DB58&selectedIndex=3&FORM=IRPRST&ajaxhist=0 (posjet 16.6.2021).
- Promissio serenissimi Venetiarum ducis serenissimo Aloysio Mocenico duce edita. 1763. [Venezia]: ex Typographia ducali Pinelliana* https://www.google.hr/search?source=univ&tbm=isch&q=typographia+ducali+pinelliana&sa=X&ved=2ahUKewjblqqs88_tAhXNDewKHxpyDw8QjJkEegQIBBAB&biw=1920&bih=921#imgrc=CMFyt6Yqppj7ZMi https://archive.org/details/Promissio-serenissimi-Venetiarum-ducis-serenissimo-Aloysio-Mocenico-duce-edita-PHAIDRA_o_315185 (posjet 16.1.2022).
- Putei, Andrea. 1693. Perspectiva pictorum et architectorum Romae: Komarek* https://archive.org/details/gri_33125008639367/page/n5/mode/2up (posjet 12.3.2022).
- Sacri aedificiis a Constantino Magno 1693. Roma: Komarek* (https://live.staticflickr.com/4776/25914583947_b752aa4373.jpg) (posjet 2.11.2020).
- Santo, Teodoro del Espíritu. 1743. Tractatus Dogmatico-moralis De Indulgentiis: In Duas Partes Distributus ...; Pars Secunda De Indulgentiis In Particulari. Romae: ex typographia Palladis* <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5322451743&view=1up&seq=5> (posjet 13.7.2021).
- Statuta communitatis Pagi. 1637. Venetiis: ex typographia ducali Pinelliana [stampato per Antonio Pinelli ...]* [https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=581801&tify={%22pages%22:\[5\],%22view%22:%22scan%22}](https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view&id=581801&tify={%22pages%22:[5],%22view%22:%22scan%22}) (posjet 15.2.2022).
- Statuta Tartii recentioribus sanctionibus adiectis. 1775. Venetii: Ex typographia Pinelliana* https://www.google.hr/search?source=univ&tbm=isch&q=typographia+ducali+pinelliana&sa=X&ved=2ahUKewjblqqs88_tAhXNDewKHxpyDw8QjJkEegQIBBAB&biw=1920&bih=921#imgrc=R5bCx612huqvzM (posjet 27.11.2020).
- Swisscollections* [https://swisscollections.ch/Search/Results?filter%5B%5D=%7EnavPublPlace_str_mv%3A%22Basel%22&filter%5B%5D=~navAuthor_hierarchical%3A%221%2FPetri,+Heinrich+\(1508-1579\)%2Fprt%2F%22&filter%5B%5D=~navAuthor_hierarchical%3A%221%2FPetri,+Heinrich+\(1508-1579\)%2Fpb1%2F%22&date%5B%5D=publishDate&publishDatefrom=1528&publishDateto=1579&filter%5B%5D=~institution%3A%22A100](https://swisscollections.ch/Search/Results?filter%5B%5D=%7EnavPublPlace_str_mv%3A%22Basel%22&filter%5B%5D=~navAuthor_hierarchical%3A%221%2FPetri,+Heinrich+(1508-1579)%2Fprt%2F%22&filter%5B%5D=~navAuthor_hierarchical%3A%221%2FPetri,+Heinrich+(1508-1579)%2Fpb1%2F%22&date%5B%5D=publishDate&publishDatefrom=1528&publishDateto=1579&filter%5B%5D=~institution%3A%22A100) (posjet 27.12.2021).
- Turrini, Giovanni Maria. 1649. L'antilucerna dialogi di eureka... Venetia: Turrini* https://books.google.hr/books?id=XBtLAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gb_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (posjet 7.12.2021).
- Typographia ducali pinelliana* https://www.google.hr/search?source=univ&tbm=isch&q=typographia+ducali+pinelliana&sa=X&ved=2ahUKewjblqqs88_tAhXNDewKH

XpyDw8QjJkEegQIBBAB&biw=1920&bih=921#imgrc=R5bCx612huqvzM (posjet 12.2.2022).

Valdera, Marc Antonio. 1604. *L'epistole d'Ovidio di nuovo tradotte in ottava rima da Marc Antonio Valdera medico fisico*. Venezia: Francesco Bariletti https://www.abebooks.com/servlet/BookDetailsPL?bi=2523733450&searchurl=n%3D100121503%26sortby%3D17%26tn%3D1%2527epistole%2Bd%2527ovidio&cm_sp=snippet_-_srp1_-_image4#&gid=1&pid=1 (posjet 14.6.2021).

Veronen, Guarino. 1530. *Plutarchi chaeronei libellus de liberis educandis planes.... Coloniae paud Ioha. Soter* <https://www.bing.com/images/search?view=detailV2&ccid=jyppg5k%2b&id=0DC86797308E1AD20010445CF3D1E9FF319209CC&thid=OIP:jyppg5k-1qjmAC3R6usIMgHaLr&mediaurl=https%3a%2f%2fpictures.abebooks.com%2fKOCHERBENZING%2f15084395388.jpg&exp=1500&expw=951&q=johannes+soter&simid=608014121201044909&ck=F399B164EE269D5865A3832D77844E0C&selectedIndex=3&qpv=johannes+soter&FORM=IRPRST&ajaxhist=0> (posjet 13.10.2021).

Vitaljić, Andrija. 1703. *Istumaccenye pisnih Davidovih u spivanya slovinska sloxeno s pridgorom i s nadodanyem svarh svake pisni: i nayposlie Razgovor yedan meu Issukarstom na krixu i meu karstyanimom v pisni slovinske prinesen na vecchie slavu Boxju i na duhovnu korist virnih karstyanih po popu Andrii Vitaglicchiu, Viscaninu iz Comise. U Bnecic: po Dominiku Lovisa* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=566961> (posjet 21.11.2020).

Vittori, Loreto. 1655. *La Galatea dramma del caualier Loreto Vittorii da Spoleti. Dedicata all'illustriss ... d. Flauio Ghigi. In Spoleto: Gregorio Arnizzani* https://archive.org/details/bub_gb_y9oEK4I92mYC (posjet 30.3.2021).

Zrinski, Katarina. 1661. *Putni tovarus vnogimi lipimi, nouimi i pobosnimi molituami iz nimskoga na heruaczki jezik isztomachen i spraulyen po meni groff Frankopan Catharini goszpodina groffa Petra Zrinszkoga hisnom touarussu. V Benetkih. Peruich szada u stampi na suit dan, i vnogim pobosnim lyudem na vsivanie i touaristuo, vdilyen* <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=15066> (posjet 14.10.2020).

Zrinski, Katarina. 1715. *Putni tovarusz / unogimi lipimi, novimi i pobosnimi molitvami iz nimskoga na hertuaczki [!] jezik isztomachen i szpraulen po meni groff Frankopan Catharini goszpodina groffa Petra Zrinszkoga hisnom touarussu. Lublani: stroskom Janussa Carla Mally Krainske Provinczie Knigarz.*

Zrinski, Petar. 1660. *Adrianszkoga mora syrena. Stampana u Beneczih: pri Zamarij Turrinu*

Literatura

AMERT, Kay. 2012. *The Scythe and the Rabbit: Simon de Colines and the Culture of the Book in Renaissance Paris*. Rochester: RIT Cary Graphic Arts Press.

AYDELOTTE, Laura. 2014. *Storks and Snakes* <https://provenanceonlineproject.wordpress.com/2014/10/09/storks-and-snakes/> (posjet 22.12.2020).

BÉNÉ, Charles. 2000. John Fowler, nakladnik Marulićeve Institucije. *Colloquia Maruliana* 9: 329-352.

- Bertano, Giovanni Antonio <https://collected.jcu.edu/printers/22/> (posjet 7.3.2021).
- BËSSLER, Andreas. 2018. Ekphrasis and printer's signets. U *Tipographorum emblemata: The printer's mark in the context of early modern culture*, ur. Wolkenhauer, Anja; Scholz, Bernhard, 29-49. Berlin; Boston: Walter de Gruyter.
- Biblia Latina; Johann Fust and Peter Schöffer Bible* <https://collections.museumofthebible.org/artifacts/44879-biblia-latina-johann-fust-and-peter-schoffer-bible?&tab=description> (posjet 10.10.2021).
- Bildkatalog der Rompläne online*. <http://fmdb.biblhertz.it/cipro/FMPro?-db=pdr.fp5&-lay=layoutadmin&-sortfield=data&-Format=CIPROresultspdrdeuopen.htm&editore=Monaldini,%20Venanzio&-Find> (23.6.2021).
- BOHALDO, Stanislav. *Giovanni Giacomo Komarek Boemo* (1648 Hradec Králové – ante 9.4.1706 Řím), hradecký (noto)tiskař v Římě. <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/115218> (posjet 22.6.2021.)
- BOŠNJAK, Mladen. 1970. *Slavenska inkunabulistika*. Zagreb: [Mladost].
- ESTIENNE, Robert. 2009. *Design History* http://dcaiga.blogspot.com/2009/05/design-history-robert-estienne-roberti_9928.html (posjet 17.5.2021).
- Turrini, Giovanni Maria https://treccani.it/enciclopedia/giovanni-maria-turrini_%28Dizionario-Biografico%29/ (posjet 5.1.2022).
- ELIS, Karpeter. 1585. *Steirische Druckgeschichte*, Graz: Widmanstad <https://druckmuseum.elis-management.com/druck-steiermark.htm> (posjet 1.4.2021).
- FANCEV, Franjo. 1926. Prvi izgrađivači hrvatskog štamparstva. *Grafička revija časopis za pouku i promicanje grafičkog rada*. 4: 226-229.
- Francesco Barilletti (Barilieto) <https://leksikon.muzej-marindrzc.eu/bariletto-bariletti-francesco/> (posjet 14.6.2021).
- Francesco Bindoni [https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-bindoni_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-bindoni_(Dizionario-Biografico)/) (posjet 24.2.2021).
- From Cave Paintings to the Internet: The First Explicitly Dated Bible, with the First Printer's Mark*. <http://www.historyofinformation.com/expanded.php?id=353> (posjet 11.3.2021).
- GILMAN, Mirna. 2012. *Vizualni identitet nakladnika i knjižara od izuma tiskarskoga stroja do danas*. Magistarski rad, Filozofski fakultet Osijek.
- GROADWELL, Liz. 2020. *Turtles All the Way Down: Woodcut Devices of Bartolomeo Sermartelli* <https://pennrare.wordpress.com/2020/09/02/turtles-all-the-way-down-woodcut-devices-of-bartolomeo-sermartelli/> (posjet 12.3.2021).
- Geographicus: rare antique maps* https://www.geographicus.com/P/ctgy&Category_Code=monaldini (posjet 29.3.2022).
- HECKETHORN, Charles William. 1897. *The printers of Basle in the XV & XVI centuries; their biographies, printed books and devices*. London: Unwin Bros.
- HEITZ, Paul; Barack, Karl. 1892. *Elsässische Büchermarken bis Anfang des 18. Jahrhunderts*. Strassburg: Heitz & Mündel.
- IDŽOJTIĆ, Marija. 2016. Tipografski sinjeti i zaštitni znakovi Eugena Seklera. *Peristil* 59: 93-104.

- I.T.M. 1821. The censor – no VIII. An inquiry into the progress of anecdotal literature. *The Gentleman's Magazine and Historical Chronicle. An Inquiry into the papers of Anecdotal Litterature* 49: 499-502. https://books.google.hr/books?id=vf0RAAAAYA AJ&pg=PA501&lpg=PA501&dq=Virtus+pietas+homini+tutissima&source=bl&ots=yjsySrnl-h&sig=ACfU3U0b_hxfXgldB9lDvxaX_Ij3pKxAdQ&hl=hr&sa=X&ved=2ahUKewjz77KB_8LtaHXz6OAKHdZMCdMQ6AEwEnoECBEQAg#v=onepage&q=Virtus%20pietas%20homini%20tutissima&f=false (12.9.2020).
- JAKŠIĆ, Marijana. 2002. *Senjske inkunabule i senjska tiskara* <http://www.croatianhistory.net/etf/senj.html> (posjet 19.8.2020).
- Jezikoslovac*. <https://jezikoslovac.com/word/r93>.
- Johannes Heil*. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119834731.html#ndbcontent> (posjet 22.1.2021).
- KATIĆ, Tinka. 2007. *Stara knjiga: bibliografska organizacija informacija*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- KOSTYLO, Joanna. 2022. From gunpowder to print: the common origins of copyright and patent. <https://books.openedition.org/obp/1062> (pristup 22.4.2022).
- KRISTELLER, Paul. 1893. *Die Italienischen Buchdrucker Und Verlegerzeichen bis 1525*. Strassburg: J.H.Ed. Heitz (Heiz & Mündel).
- L'académie royale des sciences, des lettres et des beaux-art de Belgique. 1901. *Biographie National*. sv. 16. <https://www.academieroyale.be/Academie/documents/FichierPDF-BiographieNationaleTome2058.pdf> (posjet 14.5.2021).
- LAKIĆ, Duško. 2011. *Uloga obitelji Occhi u razvitku hrvatskog tiskarstva i stare knjige*. Sveučilište u Zadru, završni rad <https://pdfslide.tips/documents/sveuciliste-u-zadru-odjel-za-knjitnicarstvo-dusko-lakicuzdaunizdhr1071lakicduskozavrnsiradpdf2.html> (posjet 22.3.2022).
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. 2006. Urednik Anđelko Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Leksikon slikarstva i grafike*. 2006. Urednik Lothar Altmann. Zagreb: Begem *Martinus Nutius* https://findatwiki.com/Martinus_Nutius (posjet 3.5.2021).
- McKERROW, Ronald Brunlees. 1913. *Printers' & publishers' devices in England & Scotland 1485-1640*. London: Bibliographical Society.
- McMURTRIE, Douglas. 1930. *Printers' marks and their significance* <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b4192090&view=lup&seq=14&skin=2021> (posjet 22.3.2021).
- MEEUS, Hubert. 2018. From Nameplate to Emblem. The evolution of the printer's device in the Southern Low Countries up to 1600. U *Tipographorum emblemata: The printer's mark in the context of early modern culture*, ur. Wolkenhauer, Anja; Scholz, Bernhard, 77-102. Berlin; Boston: Walter de Gruyter.
- MOHOTI, Marijana. 2016. *Razvoj tipografskih elemenata na naslovnim stranicama hrvatskih starih tiskanih knjiga*. Mr. thesis. Sveučilište u Zadru. <https://repozitorij.unizd.hr/islandora/object/unizd%3A212/datastream/PDF/view>. (posjet 2.3.2021).
- PELC, Milan. 2002. *Pismo-knjiga-slika: uvod u povijest informacijske kulture*. Zagreb: Golden marketing.

- PLIMITON, George. 1916. *Marks of merit: together with an article on hornbooks and their use in America*. Boston, New York: Ginn & Company; The Athenaeum Press.
- Bertano, Giovanni Antonio <https://collected.jcu.edu/printers/22/> (posjet 7.3.2021).
- „Putni tovaruš“ Ane Katarine Zrinski <http://nsk.hr/blog/putni-tovarus-ane-katarine-zrinski/> (posjet 14.11.2020).
- Remondini, Giovanni Antonio. https://it.wikipedia.org/wiki/File:Remondini_Giovanni-Antonio.jpg (posjet 14.3.2021).
- Rječnik hrvatskoga knjižničarskog nazivlja = Croatian dictionary of librarianship = Kroatisches Wörterbuch des Bibliothekswesens, 2022.
- ROBERTS, William. 1893. *Printers' marks: a chapter in the history of typography*. London; New York: George Bell & Sons
- RUGGIERO, Mauro. *Jan Jakub Komárek, a Czech printer in 17th century Rome* <http://www.cafeboheme.cz/jan-jakub-komarek-a-czech-printer-in-17th-century-rome/> (posjet 22.5.2021).
- SEKLER, Eugen. 1924. O signetu, zaštitnim i inim znakovima. *Grafička revija* 3: 41–45.
- Sermartelli, Bartolomeo. [https://treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-sermartelli_\(Dizionario-Biografico\)/](https://treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-sermartelli_(Dizionario-Biografico)/) (posjet 17.12.2021).
- STIPČEVIĆ, Aleksandar. 2006. *Povijest knjige*. Zagreb: Matica hrvatska.
- STIPČEVIĆ, Enio. 2012. *Kotoranin Paskalić i trojica Talijana*. <https://www.matica.hr/vijenac/490/kotoranin-paskalic-i-trojica-talijana-18590/> (posjet 17.12.2021).
- Storia dela familia Remondini* <http://www.remondini.net/newsite/?q=system/files/storia%20della%20famiglia%20Remondini.pdf> (posjet 20.12.2020).
- Trade Marks both old and new: being a brief consideration of some old marks used by printer sin fifteen and sixteen centuris with a special refernce to a twentieth century trade mark*. 1931. New York: Marple Press Company.
- Turrini, Giovanni Maria https://treccani.it/enciclopedia/giovanni-maria-turrini_%28Dizionario-Biografico%29/ (posjet 5.1.2022).
- Universitäts Bibliothek Basel. *Indeks typographorum editorumque Basiliensium* <https://ub2.unibas.ch/itb/druckerverleger/heinrich-petri/> (posjet 27.9.2021).
- VASSAR College Memorial Library. 1917. *A list of the printers' marks in the windows of the Frederick Ferris Thompson Memorial Library*. Poughkeepsie, N.Y: Vassar College.
- WILLOUGHBY, Elliott Edwin. 1947. *Fifty printers' marks*. Los Angeles: The Book Arts Club, University of California, Berkeley.
- Zanetti, Francesco http://edit16.iccu.sbn.it/scripts/iccu_ext.dll?fn=13&i=147 (posjet 22.5.2021).

Printer's Mark of Digitized Material in the National and University Library in Zagreb

Printer's mark (*signet*) is a trademark that the printer printed on books and with which it can be identified. As a typographic feature of a printer's/individual title, it appears already in the very beginnings of printing. In addition to the role of an identifier, its function was also protection against forgeries, since the printing of books was an expensive and complex process, but also communicative as documents, information, visual representation or messages expressed through symbolic representation. Since the 16th century, when the title page took on its present-day features, typographical element is almost always found in the same place - centered in the middle of the page below the title and author's name, and above the name of the printer, the place and year of printing, as well as the permission to print (if it is stated), and the motifs that appear in artistic expression are diverse. The authors of the printer's mark are mostly unknown, so it is assumed that they were mostly printers.

After a historical review of the earliest appearance of printing marks in Croatia and Europe, and a presentation of some of the printing marks of the most important European printers, paper presents research on printer's marks carried out on digitized Croatica (works by Croatian authors, works printed in Croatia, works that talk about Croatia and Croats) on a sample of 44 units of library materials stored in the fund of the National and University Library in Zagreb printed in Latin letters, from the 16th, 17th and 18th centuries. The aim of the paper is to draw attention to the printer's mark as a rare or almost non-existent independent subject of research among Croatian scholars, due to its importance in the study of book history. The research brings the names of the printers of works by Croatian authors (Croatia), the systematization of printing marks grouped into 9 groups according to artistic motifs, as well as information on the existence of mottos. The idea of ambiguity of the name of a printing mark, which as such should be associated with a certain book in a situation where printers continuously use the same mark for all works, is also put forward, which indicates that the printing mark assumes the function of a *logo*.

Keywords: printer's mark (*signet*), digitized *Croatia*, 16th -18th century, National and university library in Zagreb

Ključne riječi: tiskarski znak (*signet*), digitalizirana *Croatia*, 16-18. stoljeće, fond Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

Marina Krpan Smiljanec
Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu
Hrvatske bratske zajednice 4
10000 Zagreb
mkrpansmiljanec@nsk.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI
54
BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo consists of the letters 'FF' in a stylized, bold font, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2022.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 54, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

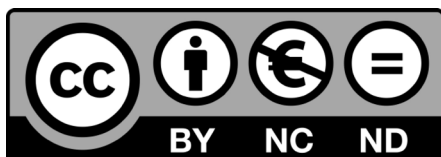
Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

DOI: 10.17234/RadoviZHP.54

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.